

XƏZƏR UNIVERSİTETİ

Fakültə: Təbiət Elmləri, Sənət və Texnologiya Yüksək Təhsil

Departament: Dillər və Ədəbiyyatlar

İxtisas: Azərbaycan dili

MAGİSTR TEZİSİ

Mövzu: Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri

Magistrant: Yuxuan Tang

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Reyhan Qaraş qızı Mədətova

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ	4
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏKİ YİYƏLİK HALIN ÇİN DİLİNDƏ İFADƏ VASİTƏSİ	
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ HAL KATEQORİYASI VƏ ONUN ÇİN DİLİNDƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ	
NƏTİCƏ	45
TÖHFƏ	47
TÖVSIYƏ	49
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	50

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan və Çin dili müxtəlif tipoloji dil ailəsinə mənsubdur. Çin dili Çin-Tibet dil ailəsinin ən böyük dilidir və dünyada ən çox istifadə olunan dillərdən biri sayılır. Azərbaycan dili Türk dilləri ailəsinin Oğuz qrupuna aiddir. Çin dili kök dildir, Azərbaycan dili isə aqlütinativdir. Azərbaycan dilində şəkilçi morfemlər qrammatik anlayışları bildirir, Çin dilində isə kök morfemlər həm qrammatik, həm də leksik anlayışları bildirir.

Azərbaycan dilində ismin əsas kateqoriyalarından biri hal kateqoriyasıdır. İsmın hal adları sıra ilə bunlardır: adlıq, yiyəlik, yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq hal. Çin dili isə kök dil olduğuna görə bu dildə qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitələri var.

Tezisin mövzusu “Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri” adlanır. Tezis iki elmi məqaləni əhatə edir. Bu tədqiqat orijinal, yeni və aktualdır, və əcnəbi dilin öyrədilməsinə kömək edəcək.

“Azərbaycan dilindəki yiyəlik halın Çin dilində ifadə vasitəsi” elmi məqaləsi “Elmi İş” jurnalının 2024, № 4 sayında dərc olunmuşdur. Məqalədə yiyəlik halın Çin dilində ifadə vasitələri azərbaycanlı oxuculara təqdim edilir. Bundan başqa, Azərbaycan dilində yiyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi arasında oxşar və fərqli cəhətlər tədqiq edilir.

“Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri” elmi məqaləsi “Filologiya məsələləri” jurnalının 2024, № 5 sayında çap olunmuşdur. Bu məqalədə Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycan dilində hal kateqoriyasının Çin dilində ifadə vasitələrinin azərbaycanlı oxuculara təqdim edilməsi, Azərbaycan dili ilə Çin dili arasında müqayisəli linqvistik tədqiqat sahəsinin zənginləşdirilməsidir.

Tədqiqatın obyektı: Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri.

ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ

Müasir Çin dili qrammatikasının ümumi xarakteri ondan ibarətdir ki, birincisi, morfoloji dəyişiklik zəngin deyil (Yang, Y.L., 2011, s.8). İkincisi, qrammatik əlaqələri və mənaları ifadə etmək üçün söz sırası və köməkçi nitq hissələri kimi qrammatik vasitələrdən istifadə olunur (Yang, Y.L., 2011, s.9). Məsələn:

1. 我问他 (wǒ wèn tā) “mən ondan soruşuram” və 他问我 (tā wèn wǒ) “o məndən soruşur”, üç kök morfem tam eynidir, yalnız söz sırasının dəyişməsi ilə semantika tamamilə fərqlənir.

2. 上海大学 (shàng hǎi dà xué) “Şanxay Universiteti” çindəki bir universitetin adıdır.

Bu birləşməyə köməkçi vasitə olan 的 (de) hissəciyinin əlavə olunması ilə 上海的大学 (shàng hǎi de dà xué) birləşmənin mənası dəyişir və Şanxaydakı 60-dan çox universiteti bildirir.

Həm Azərbaycan, həm də Çin dilində nitq hissələri iki yerə bölünür: əsas nitq hissələri və köməkçi nitq hissələri. Azərbaycan dilində altı əsas nitq hissəsi (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf) və beş köməkçi nitq hissəsi (qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida) var.

Çin dilində əsas nitq hissələri isim, feil, sifət, say, zərf, əvəzlikdən başqa, fərqləndirici söz, numerativ söz, xüsusi onomatopoeitik sözlər, nidadan ibarətdir. Çin dilində köməkçi nitq hissələri ön söz, bağlayıcı, köməkçi söz, modal sözdən ibarətdir (Huang, B.R., Liao X.D., 2017, s.8).

Çin dilində numerativ söz çox zəngindir. İsmi və feili numerativ söz olur. İsmi numerativ söz insanlar və əşyalar üçün hesablama vahidini ifadə edir (8, s.16). Məsələn: 一个人 (yī gè rén) “bir nəfər adam”, 两只猫 (liǎng zhī māo) “iki dənə pişik”, 三匹马 (sān pǐ mǎ) “üç dənə at”, feili numerativ söz hərəkətlərin sayını və onların baş verdiyi ümumi vaxtı bildirir (Huang, B.R., Liao X.D., 2017, s.16). Məsələn: 看五次 (kàn wǔ cì) “beş dəfə baxmaq”, 住了三年 (zhù le sān nián) “üç il yaşamaq”, 来了两趟 (lái le liǎng tàng) “iki dəfə gəlmək”.

Çin dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, fərqləndirici sözlər və köməkçi söz var. Çin dilində fərqləndirici söz həmişə cüt-cüt özünü göstərir, məsələn, kişi: qadın, dövlət: özəl, qızıl: gümüş, böyük: orta: kiçik, mülki: hərbi.

Çin dilində feili sifət, feili bağlama qrammatik anlayışı yoxdur.

Azərbaycan dilində ismin tərifı və ismə məxsus xüsusiyyətlər bunlardır: Əşya adı bildirən sözlərə isim deyilir. Məlumdur ki, “əşya” dedikdə maddi varlıq, obyektiv aləmdəki konkret cisimlər, gözlə görünən, əllə toxunula bilən şeylər nəzərdə tutulur. İsim xüsusi və ümumi, konkret və mücərrəd olur. İsim cəmlənir, hallanır, mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edərək dəyişir, şəxs (xəbərlik) şəkilçisi qəbul edir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.42).

İsmin hal dəyişmələrinin dildə böyük rolu var. İsmin hal dəyişmələri çox qədim tarixi olan prosesdir. Hal şəkilçiləri bu günə qədər çox uzun inkişaf yolu keçmişdir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.61). Hal dəyişmələri isimlərin xarakter morfoloji xüsusiyyətidir. Müasir Azərbaycan dilində ismin halları altıdır: adlıq hal, yiyəlik hal, yönlük hal, təsirlik hal, yerlik hal və çıxışlıq hal (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.62).

Çin dilində insan, əşya, zaman və yer adı bildirən sözlərə isim deyilir. Çin dilində ismə məxsus xüsusiyyətlər aşağıdakılardır (Huang, B.R., Liao X.D, 2017, s.9):

1. Xüsusi və ümumi isim olur. Məs: 中国 (zhōng guó) “Çin”, 阿塞拜疆 (ā sài bài jiāng) “Azərbaycan”, 尼扎米·占贾维 (ní zhā mǐ · zhàn jiǎ wéi) “Nizami Gəncəvi” və s.
2. Ümumi isim dörd yerə bölünür: fərdi və toplu isim, konkret və mücərrəd isim.

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
Təklilə bildirən isimlər	人(rén) “adam”, 鸟(niǎo) “quş”, 牛(niú) “inək”, 马(mǎ) “at”, 书(shū) “kitab”, 朋友(péng yǒu) “dost”, 桌子(zhuō zi) “stol”, 作家(zuò jiā) “yazıçı”, 学生(xué shēng) “tələbə”, 飞机(fēi jī) “təyyarə”, 原子(yuán zǐ) “atom”
Topluluq bildirən isimlər	人民(rén mín) “xalq”, 人口(rén kǒu) “əhali”, 群众(qún zhòng) “cəmaat”, 物品(wù pǐn) “əşya”, 马匹(mǎ pǐ) “ilxı”
Konkret isimlər	水(shuǐ) “su”, 电(diàn) “elektrik”, 风(fēng) “külək”, 雨(yǔ) “yağış”, 蔬菜(shū cài) “tərəvəz”, 水果(shuǐ guǒ) “meyvə”, 阳光(yáng guāng) “günəş şüası”

Mücərrəd isimlər	想法 (xiǎng fǎ) “fikir”, 文化 (wén huà) “mədəniyyət”, 情况 (qíng kuàng) “vəziyyət”, 因素 (yīn sù) “amil”, 愿望 (yuàn wàng) “arzu”, 困难 (kùn nán) “çətinlik”
------------------	--

3. Zaman bildirən isimlər. Məs: 春天 (chūn tiān) “yaz”, 晚上 (wǎn shàng) “axşam”, 现在 (xiàn zài) “indi”, 昨天 (zuó tiān) “dünən”, 去年 (qù nián) “keçən il”, 明年 (míng nián) “gələcək il” və s. Azərbaycan dilində bu sözlərin bəziləri zaman zərfləri, bəziləri isə I növ təyini söz birləşməsi kimi götürülür.
4. Yer bildirən isim. Məs: 河岸 (hé àn) “çayın sahil”, 周围 (zhōu wéi) “ətraf”, 西郊 (xī jiāo) “qərb şəhərətəfi”, 里屋 (lǐ wū) “daxili otaq” və s. Azərbaycan dilində belə nümunələrin əksəriyyəti təyini söz birləşməsi olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Çin dilində 巴库 (bā kù) “Bakı”, 北京 (běi jīng) “Pekin”, 亚洲 (yà zhōu) “Asiya”, 欧洲 (ōu zhōu) “Avropa” və s. həm xüsusi, həm də yer bildirən isimdir. Azərbaycan dilində isə bunlar xüsusi isimlərdir.
5. İstiqamət-yönəlmə bildirən isimlər. Məs: 前 (qián) “irəli”, 后 (hòu) “geri”, 左 (zuǒ) “sol”, 右 (yòu) “sağ”, 之上 (zhī shàng) “yuxarı”, 以下 (yǐ xià) “aşağı” və s. Azərbaycan dilində belə sözlər yer zərfləridir.

Azərbaycan dilində adlıq hal şəxs, əşya, hadisə və s.-in adını bildirir (4, s.62). Morfoloji əlaməti yoxdur. Azərbaycan dilində olan adlıq hallı sözlər Çin dilində də heç bir əlamət olmadan işlənir.

Yiyəlik hal tam qrammatik haldır (Hüseynzadə, M., 2007, s.48). İsmi yiyəlik halı yiyəlik, sahiblik, aidlik bildirir. Bu münasibət özünü sahib şəxslə mənsub əşya arasında və ya müxtəlif əşyalar, şəxslər arasında göstərir və ona görə də yiyəlik halda olan sözlər, adətən, söz birləşməsi tərkibində işlənir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.64). Yiyəlik hallı isimdən sonra, adətən, mənsubiyyət şəkilçili söz gəlir və söz birləşməsi yaranır (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.68). Bu cür söz birləşməsinin birinci tərəfi yiyəlik (sahiblik), ikinci tərəfi isə mənsubluq (aidlik) bildirir. Yiyəlik hal iki növə bölünür: müəyyən yiyəlik hal və qeyri-müəyyən yiyəlik hal. Azərbaycan dilində müəyyən yiyəlik halın göstəricisi *-in* şəkilçisidir. Çin dilində isə kök

morfemlər həm qrammatik, həm də leksik analizləri bildirir və müəyyən yiyəlik halı ifadə etmək üçün *的 (de)* hissəciyindən olunur.

Azərbaycan dilində ismin yönlük halı hərəkətin yönəldiyi şəxsi, əşyanı, hərəkətin istiqamətini, çatacağı son nöqtəni, zaman və məkan hüdudunu bildirir. Yönlük halda olan sözlər və birləşmələr *kimə? nəyə? haraya?* suallarına cavab verir. (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.69) Çin dilində isə yönlük halı ifadə etmək üçün *向 (xiang)*, *往 (wang)*, *朝 (chao)* ön sözlərindən istifadə olunur. Bundan başqa, Çin dilində feilin istiqamətverici növü ilə cümlə qurulduqda ön söz işlədilmir.

İsmin təsirlik halında olan sözlər və birləşmələr üzərində iş, hal, hərəkət icra olunan və hərəkətin təsirinə məruz qalan əşyanı, obyektini bildirir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.73). Təsirlik hal tam qrammatik haldır. Bu hal bir neçə xüsusiyyətə görə başqa hallardan fərqlənir. Azərbaycan dilində ismin yiyəlik halı kimi, təsirlik hal da iki cür olur: 1. Müəyyənlik bildirən təsirlik hal 2. Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik hal. (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.74) Çin dilində isə müəyyən təsirlik halı ifadə etmək üçün *把 (ba)* ön sözdən istifadə edilir.

Azərbaycan dilində ismin yerlik halında olan sözlər və birləşmələr işin, hərəkətin icra olunduğu yeri, əşyanın tutduğu sahəni, müəyyən bir xüsusiyyətin yerləşdiyi əşyanı, obyektini bildirir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.79). Yerlik hal *-da, -də* şəkilçisi ilə düzəlir. *Kimdə? nədə? harada?* suallarına cavab verir. Azərbaycan dilində olan yerlik halı ifadə etmək üçün Çin dilində *在 (zai)*, *于 (yu)* və s. ön sözlərindən istifadə edilir.

İsmin çıxışlıq halı iş, hal, hərəkət və hadisənin çıxış, başlanğıc nöqtəsini bildirir, subyektin hər hansı bir obyektə uzaqlaşdığını göstərir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.82). Azərbaycan dilində çıxışlıq hal *-dan, -dən* şəkilçisi ilə düzəlir. *kimdən? nədən? haradan? nə zamandan?* suallarına cavab verir (Kazımov, Q.Ş., 2010, s.82). Çıxışlıq hallı sözlər *başqa, özgə, qeyri, savayı, əlavə, bəri, qabaq, ötrü* və s. qoşmalarla işlənərək müxtəlif mənalar ifadə edir. Çin dilində çıxışlıq halı ifadə etmək üçün *自 (zi)*, *从 (cong)*, *于 (yu)* ön sözlərindən istifadə olunur.

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/101/89-103>

Yuxuan Tang
Xəzər Universiteti
magistrant
yuxuan.tang2022@khazar.org

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏKİ YİYƏLİK HALIN ÇİN DİLİNDƏ İFADƏ VASİTƏSİ

Xülasə

Azərbaycan dilində hal kateqoriyası var. Çin dili isə kök dil olduğuna görə qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitəsi var. Azərbaycan dilində yiyəlik halın iki növü var: müəyyən yiyəlik hal və qeyri-müəyyən yiyəlik hal. Azərbaycan dilində müəyyən yiyəlik hal *-in⁴* şəkilçisi ilə düzəlir və Çin dilində müəyyən yiyəlik halı ifadə etmək üçün *的 (de)* hissəciyi işlənir.

Çin dilində yiyəlik hallı sözdən sonra ümumi əşyaları bildirən sözlər gəldikdə onların arasına *的 (de)* hissəciyi artırılır.

Çin dilində yiyəlik hallı sözdən sonra qohumluq bildirən sözlər işləndikdə, və ya bu birləşmə bütöv və hissə arasındakı əlaqə bildirəndə, onların arasında *的 (de)* hissəciyi işlənə də bilər, işlənməyə də bilər.

Çin dilində yiyəlik hallı söz şəxs bildirir və mənsub olan söz insana aid əzaları - bədən üzvlərini bildirirsə, *的 (de)* hissəciyi həmişə işlənməlidir.

的 (de) hissəciyinin istifadə edilib-edilməməsi başqa amillərdən də asılıdır, məsələn: sözlərin mənasının düzgün və aydın çatdırılması məsələsi, heca məsələsi və s. Çin dilində müəyyən və ya qeyri-müəyyən yiyəlik halın istifadəsi heca ilə sıx bağlıdır.

Bu məqalədə yiyəlik halın Çin dilində ifadə vasitələri azərbaycanlı oxuculara təqdim edilir. Bundan başqa, Azərbaycan dilində yiyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi arasında oxşar və fərqli cəhətlər tədqiq edilir.

Açar sözlər: Çin dili, yiyəlik hal, müəyyən, qeyri-müəyyən, hissəcik

Yuhuan Tang
Khazar University
master student
yuxuan.tang2022@khazar.org

The Chinese expression of Azerbaijani possessive case

Abstract

There is a case category in the Azerbaijani language. Since Chinese is a root language, there is no grammatical category and there is no concept of case in Chinese, but the case category has a means of expression. There are two types of possessive case in Azerbaijani language: definite possessive case and indefinite possessive case. The definite possessive case is formed with the affix *-in⁴* in Azerbaijani, and the particle *的 (de)* is used to express the definite possessive case in Chinese.

If the possessive word is followed by words denoting common objects in Chinese, the particle *的 (de)* is added between them.

If the possessive word is followed by the kinship terms, or if the phrase expresses a relationship between the whole and its parts in Chinese, the particle **的** (*de*) may or may not be used between them.

If the possessive word refers to a person and the genitive word represents a human organ in Chinese, the particle **的** (*de*) is always used.

Whether or not the particle **的** (*de*) is used depends on other factors as well, for example: correctly and clearly conveying of the meaning of the words, syllables, etc. The use of the definite or indefinite possessive case is closely related to the syllable in Chinese.

The mean of expressing the possessive case in Chinese is presented to Azerbaijani readers in this essay. In addition, similarities and differences between the possessive case in Azerbaijani and its means of expression in Chinese are studied.

Keywords: *Chinese, possessive case, definite, indefinite, particle*

Giriş

Azərbaycan və Çin dili müxtəlif tipoloji dil ailəsinə mənsubdur. Çin dili Çin-Tibet dil ailəsinin ən böyük dilidir və dünyada ən çox istifadə olunan dillərdən biri sayılır. Azərbaycan dili Türk dilləri ailəsinin Oğuz qrupuna aiddir. Çin dili kök dildir, Azərbaycan dili isə aqlütinativdir.

Müasir Çin dili qrammatikasının ümumi xarakteri ondan ibarətdir ki, birincisi, morfoloji dəyişiklik zəngin deyil (Yang, 2011: 8); ikincisi, qrammatik əlaqələri və mənaları ifadə etmək üçün söz sırası və köməkçi nitq hissələri kimi qrammatik vasitələrdən istifadə olunur (Yang, 2011: 9). Məsələn:

1. 我问他 (wǒ wèn tā) “mən ondan soruşuram” və 他问我 (tā wèn wǒ) “o məndən soruşur”, üç kök morfem tam eynidir, yalnız söz sırasının dəyişməsi ilə semantika tamamilə fərqlənir.

2. 上海大学 (shàng hǎi dà xué) “Şanxay Universiteti” çindəki bir universitetin adıdır. Bu birləşməyə köməkçi vasitə olan **的** (*de*) hissəciyinin əlavə olunması ilə 上海的大学 (shàng hǎi de dà xué) birləşmənin mənası dəyişir və Şanxaydakı 60-dan çox universiteti bildirir.

Həm Azərbaycan, həm də Çin dilində nitq hissələri iki yerə bölünür: əsas nitq hissələri və köməkçi nitq hissələri. Azərbaycan dilində altı əsas nitq hissəsi (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf) və beş köməkçi nitq hissəsi (qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida) var.

Çin dilində əsas nitq hissələri isim, feil, sifət, say, zərf, əvəzlikdən başqa, fərqləndirici söz, numerativ söz, xüsusi onomatopoeik sözlər, nidadan ibarətdir. Çin dilində köməkçi nitq hissələri ön söz, bağlayıcı, köməkçi söz, modal sözdən ibarətdir (Huang, Liao, 2017: 8).

Çin dilində numerativ söz çox zəngindir. İsmi və feili numerativ söz olur. İsmi numerativ söz insanlar və əşyalar üçün hesablama vahidini ifadə edir (Huang, Liao, 2017: 16). Məsələn: 一个人 (yī gè rén) “bir nəfər adam”, 两只猫 (liǎng zhī māo) “iki dənə pişik”, 三匹马 (sān pǐ mǎ) “üç dənə at”, feili numerativ söz hərəkətlərin sayını və onların baş verdiyi ümumi vaxtı bildirir (Huang, Liao, 2017: 16). Məsələn: 看五次 (kàn wǔ cì) “beş dəfə baxmaq”, 住了三年 (zhù le sān nián) “üç il yaşamaq”, 来了两趟 (lái le liǎng tàng) “iki dəfə gəlmək”.

Çin dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, fərqləndirici sözlər və köməkçi söz var. Çin dilində fərqləndirici söz həmişə cüt-cüt özünü göstərir, məsələn, kişi: qadın, dövlət: özəl, qızıl: gümüş, böyük: orta: kiçik, mülki: hərbi.

Çin dilində feili sifət, feili bağlama qrammatik anlayışı yoxdur.

Azərbaycan dilində ismin tərifi və ismə məxsus xüsusiyyətlər bunlardır: Əşya adı bildirən sözlərə isim deyilir. Məlumdur ki, «əşya» dedikdə maddi varlıq, obyektiv aləmdəki konkret cisimlər, gözlə görünən, əllə toxunula bilən şeylər nəzərdə tutulur. İsim xüsusi və ümumi, konkret

və mücərrəd olur. İsim cəmlənir, hallanır, mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edərək dəyişir, şəxs (xəbərlilik) şəkilçisi qəbul edir (Kazımov, 2010: 42).

İsmin hal dəyişmələrinin dildə böyük rolu var. İsmin hal dəyişmələri çox qədim tarixi olan prosesdir. Hal şəkilçiləri bu günə qədər çox uzun inkişaf yolu keçmişdir (Kazımov, 2010: 61). Hal dəyişmələri isimlərin xarakter morfoloji xüsusiyyətidir. Müasir Azərbaycan dilində ismin halları altıdır: adlıq hal, yiyəlik hal, yönlük hal, təsirlik hal, yerlik hal və çıxışlıq hal (Kazımov, 2010: 62).

Çin dilində insan, əşya, zaman və yer adı bildirən sözlərə isim deyilir. Çin dilində ismə məxsus xüsusiyyətlər aşağıdakılardır (Huang, Liao, 2017: 9).

1. Xüsusi və ümumi isim olur. Məs: 中国 (zhōng guó) “Çin”, 阿塞拜疆 (ā sài bài jiāng) “Azərbaycan”, 尼扎米·占贾维 (ní zhā mǐ · zhàn jiǎ wéi) “Nizami Gəncəvi” və s.

2. Ümumi isim dörd yerə bölünür: fərdi və toplu isim, konkret və mücərrəd isim.

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
Təklilik bildirən isimlər	人 (rén) “adam”, 鸟 (niǎo) “quş”, 牛 (niú) “inək”, 马 (mǎ) “at”, 书 (shū) “kitab”, 朋友 (péng yǒu) “dost”, 桌子 (zhuō zi) “stol”, 作家 (zuò jiā) “yazıçı”, 学生 (xué shēng) “tələbə”, 飞机 (fēi jī) “təyyarə”, 原子 (yuán zǐ) “atom”
Topluluq bildirən isimlər	人民 (rén mín) “xalq”, 人口 (rén kǒu) “əhali”, 群众 (qún zhòng) “camaat”, 物品 (wù pǐn) “əşya”, 马匹 (mǎ pǐ) “ilxı”
konkret isimlər	水 (shuǐ) “su”, 电 (diàn) “elektrik”, 风 (fēng) “külək”, 雨 (yǔ) “yağış”, 蔬菜 (shū cài) “tərəvəz”, 水果 (shuǐ guǒ) “meyvə”, 阳光 (yáng guāng) “günəş şüası”
mücərrəd isimlər	想法 (xiǎng fǎ) “fikir”, 文化 (wén huà) “mədəniyyət”, 情况 (qíng kuàng) “vəziyyət”, 因素 (yīn sù) “amil”, 愿望 (yuàn wàng) “arzu”, 困难 (kùn nán) “çətinlik”

3. Zaman bildirən isimlər. Məs: 春天 (chūn tiān) “yaz”, 晚上 (wǎn shàng) “axşam”, 现在 (xiàn zài) “indi”, 昨天 (zuó tiān) “dünən”, 去年 (qù nián) “keçən il”, 明年 (míng nián) “gələcək il” və s. Azərbaycan dilində bu sözlərin bəziləri zaman zərfləri, bəziləri isə I növ təyini söz birləşməsi kimi götürülür.

4. Yer bildirən isim. Məs: 河岸 (hé àn) “çayın sahilı”, 周围 (zhōu wéi) “ətraf”, 西郊 (xī jiāo) “qərb şəhərətrafi”, 里屋 (lǐ wū) “daxili otaq” və s. Azərbaycan dilində belə nümunələrin əksəriyyəti təyini söz birləşməsi olur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Çin dilində 巴库 “Bakı”, 北京 “Pekin”, 亚洲 “Asiya”, 欧洲 “Avropa” və s. həm xüsusi, həm də yer bildirən isimdir. Azərbaycan dilində isə bunlar xüsusi isimlərdir.

5. İstiqamət-yönəlmə bildirən isimlər. Məs: 前 (qián) “irəli”, 后 (hòu) “geri”, 左 (zuǒ) “sol”, 右 (yòu) “sağ”, 之上 (zhī shàng) “yuxarı”, 以下 (yǐ xià) “aşağı” və s. Azərbaycan dilində belə sözlər yer zərfləridir.

Çin dilində qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitəsi var.

Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan oxucularına məqalədəki nümunələr daha yaxşı aydın olmaq üçün biz tərcümə edərkən semantik mənaya əsaslanan tərcüməyə üstünlük vermişik, yəni mənsubiyyət şəkilçilərini qeyd etmişik. Məsələn: “树根” (shù gēn) hərfi tərcümə “ağac kök” və semantik mənaya görə tərcümə isə “ağac kökü”dür.

Bu məqalədə Azərbaycan dilindəki ziyəlik halın Çin dilində ifadə vasitəsi azərbaycanlı oxuculara təqdim edilir. Bundan başqa, Azərbaycan dilində ziyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi arasında oxşar və fərqli cəhətlər tədqiq olunur.

Çin dilini öyrənən azərbaycanlılar üçün 的 (de) hissəciyinin nə vaxt istifadə edilib-edilməməsini bilmək vacibdir. Azərbaycan dilini öyrənən çinlilər üçün ismin hallanması çox əhəmiyyətli mövzudur. Məsələn: Azərbaycan dilində müəyyən ziyəlik hal nə vaxt işlənir, qeyri-müəyyən ziyəlik hal nə vaxt işlənir? Tələbələr əcnəbi dili öyrənəndə həmişə ana dilinin inteqrasiyasına məruz qalır.

Ziyəlik hal tam qrammatik haldır (Hüseynzadə, 2007: 48). İsmi ziyəlik halı ziyəlik, sahiblik, aidlik bildirir. Bu münasibət özünü sahib şəxslə mənsub əşya arasında və ya müxtəlif əşyalar, şəxslər arasında göstərir və ona görə də ziyəlik halda olan sözlər, adətən, söz birləşməsi tərkibində işlənir (Kazımov, 2010: 64).

Ziyəlik hallı isimdən sonra, adətən, mənsubiyyət şəkilçili söz gəlir və söz birləşməsi yaranır (Kazımov, 2010: 68). Bu cür söz birləşməsinin birinci tərəfi ziyəlik (sahiblik), ikinci tərəfi isə mənsubluq (aidlik) bildirir.

Ziyəlik hal iki növə bölünür: müəyyən ziyəlik hal və qeyri-müəyyən ziyəlik hal. Azərbaycan dilində müəyyən ziyəlik halın göstəricisi *-in* şəkilçisidir.

Çin dili kök dilidir, ona görə də qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitəsi var. Çin dilində müəyyən ziyəlik halı ifadə etmək üçün 的 (de) hissəciyindən istifadə edilir. Çin dilində qeyri-müəyyən ziyəlik hal kimi işləyəndə 的 (de) hissəciyi işlənmir.

Bəs Çin dilində 的 (de) hissəciyi nə vaxt işlənməlidir və ya işlənməməlidir, nə vaxt 的 (de) hissəciyi işlənsə də, işlənməyə də bilər? Bu, Çin dilçiliyində ən maraqlı, mürəkkəb, mübahisəli elmi məsələlərdən biridir.

1. Çin dilində ziyəlik hallı xüsusi isimlərdən sonra ümumi əşyaları bildirən sözlər gəldikdə onların arasına 的 (de) hissəciyi artırılır (Si, 2014: 44). Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
父亲的电脑 (fù qīn de diàn nǎo)	Atanın kömpüteri Qeyd: 父亲电脑 (fù qīn diàn nǎo) “ata kömpüteri” deyə bilmirik. Aşağıdakı nümunələrdə də elədir.
阿吉乐的钢笔 (ā jí lè de gāng bǐ)	Aqilin qələmi
武萨的鞋子 (wǔ sà de xié zi)	Vüsalın ayaqqabısı
贾维德的帽子 (jiǎ wéi dé de mào zi)	Cavidin papağı
吴娟的裙子 (wú juān de qún zi)	Ulduzun donu

保罗的书 (bǎo luó de shū)	Pərvizin kitabı
图兰的车 (tú lán de chē)	Turanın maşını
阿里的信 (ā lǐ de xìn)	Əlinin məktubu
阿扎特的照片 (ā zhā tè de zhào piàn)	Azadın şəkli
埃尔山的包 (āi ěr shān de bāo)	Elşənin çantası

2. Çin dilində yiyəlik hallı sözdən sonra qohumluq bildirən sözlər işləndikdə, və ya bu birləşmə bütöv və hissə arasındakı əlaqəni bildirəndə, onların arasında **的** (*de*) hissəciyi işlənə də bilər, işlənməyə də bilər (Si, 2014: 44). Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
我的女儿 (wǒ de nǚ ér) / 我女儿 (wǒ nǚ ér)	mənim qızım / mən qızım (qohumluq)
你的母亲 (nǐ de mǔ qīn) / 你母亲 (nǐ mǔ qīn)	sənin anan / sən anan
他的儿子 (tā de ér zi) / 他儿子 (tā ér zi)	onun oğlu / o oğlu
我的奶奶 (wǒ de nǎi nai) / 我奶奶 (wǒ nǎi nai)	mənim nənəm / mən nənəm
谁的孩子 (shéi de hái zi) / 谁孩子 (shuí hái zi)	kimin uşağı / kim uşağı
电脑的屏幕 (diàn nǎo de píng mù) / 电脑屏幕 (diàn nǎo píng mù)	kompüterin ekranı / kompüter ekranı (bütöv və hissə arasındakı əlaqə)
梨子的皮儿 (lí zi de pí ér) / 梨子皮儿 (lí zi pí ér)	armud qabığı / armudun qabığı
橘子的瓣儿 (jú zi de bàn er) / 橘子瓣儿 (jú zi bàn er)	mandarinin dilimi / mandarin dilimi
桌子的腿儿 (zhuō zi de tuǐ er) / 桌子腿儿 (zhuō zi tuǐ er)	stolun ayağı / stol ayağı
老鹰的翅膀 (lǎo yīng de chì bǎng) / 老鹰翅膀 (lǎo yīng chì bǎng)	qartalın qanadı / qartal qanadı

Çin dilində yiyəlik hallı söz şəxs bildirdikdə mənsub olan söz insana aid əzaları - bədən üzvlərini bildirirsə, **的** (*de*) hissəciyi mütləq işlənməlidir (Lei, Guo, 2015: 129). Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
努兰的头 (nǔ lán de tóu)	Nurlanın başı
阿里的耳朵 (ā lǐ de ěr duǒ)	Əlinin qulağı
穆拉德的鼻子 (mù lā dé de bí zi)	Muradın burnu
艾塞尔的嘴唇 (ài sài ěr de zuǐ chún)	Ayselın dodağı
图兰的手 (tú lán de shǒu)	Turanın əli

3. Amma onu da qeyd etmək lazımdır ki, *的* (*de*) hissəciyinin istifadə edilib-edilməməsi başqa amillərdən də asılıdır. Məsələn: sözlərin mənasının düzgün və aydın çatdırılması məsələsi, heca məsələsi və s (Si, 2014: 44). Sözlərin mənasının düzgün və aydın çatdırılması üçün *的* (*de*) hissəciyi işlənir.

Birincisi, sözlərin mənası düzgün və aydın çatdırılması məsələsi. Məsələn: 秦古斯爷爷 / 秦古斯的爷爷 “Çingiz babası / Çingizin babası”. “baba” qohumluq bildirən sözdür, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “Çingiz” və “baba” sözlərinin arasında *的* (*de*) hissəciyi işləndə bilər, işlənməyə də bilər. Lakin Çin dilində mənsubiyyət şəkilçisi olmadığına görə 秦古斯爷爷 (hərfi tərcümə “Çingiz baba”) həm “Çingiz babası”, həm də III növ təyini söz birləşməsi olan “Çingizin babası” kimi başa düşülə bilər. *的* (*de*) hissəciyi artırmaqla isə 秦古斯的爷爷 çox aydın olaraq “Çingizin babası” birləşməsi əmələ gəlir. Çin dilində şəxs bildirən isim və dəyişməz sosial münasibətləri (o cümlədən qohumluq) ifadə edən isim işləndikdə mənanın səhv başa düşülməməsi üçün *的* (*de*) hissəciyi işlənir (Si, 2014: 44). Misal üçün, 阿里舅舅 “Əli dayısı” yox, 阿里的舅舅 “Əlinin dayısı”, 蕾拉阿姨 “Leyla xalası” yox, 蕾拉的阿姨 “Leylanın xalası” kimi işlənir.

法国朋友 (fǎ guó péng yǒu) “fransız dost” dostun haradan olduğunu göstərir. Fransız dost, yapon dost, gürcü dost və s. Məsələn 我有一个法国朋友 (wǒ yǒu yī gè fǎ guó péng yǒu) “Bir fransız dostum var” *的* (*de*) hissəciyinin əlavə olunması ilə 法国的朋友 (fǎ guó de péng yǒu) iki cür başa düşülə bilər, biri “fransız dost”, digəri “Fransanın dostu” kimi. Məsələn 中国是法国的朋友 (zhōng guó shì fǎ guó de péng yǒu) “Çin Fransanın dostudur”, burada 法国的朋友 (wǒ yǒu yī gè fǎ guó péng yǒu) Fransanın mənsub olduğu dostunu bildirir. *的* (*de*) hissəciyi iki hissəni bir-birindən ayırır və “Fransa” kimi sözünün sahiblik funksiyası aktivləşir (Xu, 2011: 77).

Ona görə də Çin dilində çox vaxt mənanın düzgün və aydın çatdırılması üçün *的* (*de*) hissəciyi əlavə olunur.

Müasir Çin dilində söz quruluşu çox vaxt sözlərin bir və ya ikihecalı olmasından asılıdır. Əsas tendensiya "ikihecalı"ya doğru (LÜ, 1999: 3).

Hər iki tərəf isim olanda, *的* (*de*) hissəciyinin artırılması sözlərin bir və ya ikihecalı olmasından asılıdır. *的* (*de*) hissəciyinin istifadə edilib-edilməməsi ahəng qanunu kimi ritmik harmoniyaya riayət etməlidir (Xu, 2012: 33).

Hecaların sayına görə sözlər tək, iki, üç, dörd, beş hecalı və beşdən çox hecalıya bölünür. Müasir Çin dilində sözlərin 70%-dən çoxu ikihecalıdır ki, bu da müasir Çin dilində sözlərin əsas fonetik formasıdır (bēi jīng dà xué, 2012: 190).

1. Əgər asılı və əsas tərəflərin hər ikisi təkhecalıdırsa, ikihecalı isim kimi sayılır və *的* (*de*) hissəciyi əlavə edilə bilmir, yəni mütləq qeyri-müəyyən yiyəlik hal kimi işlənir. Çünki iki heca bir *yinbu* (Çin dilində ritmin əsas vahidi) təşkil edir. *的* (*de*) hissəciyi əlavə edilsə, ritmin harmoniyasını pozar (Xu, 2012: 33).

Məs:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə	Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
树根 (shù gēn)	ağac kökü	牙医 (yá yī)	diş həkimi
湖水 (hú shuǐ)	göl suyu	牙刷 (yá shuā)	diş fırçası
书页 (shū yè)	kitab səhifəsi	房号 (fáng hào)	otaq nömrəsi
书店 (shū diàn)	kitab dükkanı	水滴 (shuǐ dī)	su damcısı
书架 (shū jià)	kitab şkafı	医嘱 (yī zhǔ)	həkim məsləhəti
树叶 (shù yè)	ağac yarpağı	租金 (zū jīn)	kirayə haqqı
花香 (huā xiāng)	çiçək ətri	食品 (shí pǐn)	qida məhsulu
鸭肉 (yā ròu)	ördək əti	果汁 (guǒ zhī)	meyvə şirəsi
鸡翅 (jī chì)	toyuq qanadı	水杯 (shuǐ bēi)	su qabı
鸡腿 (jī tuǐ)	toyuq bupu	发夹 (fà jiá)	saç sancağı
牛肉 (niú ròu)	dana əti	面霜 (miàn shuāng)	üz kremi
蛋盒 (dàn hé)	yumurta qutusu	地块 (dì kuài)	yer sahəsi
伞架 (sǎn jià)	çətir dayağı	门铃 (mén líng)	qapı zəngi
浴袍 (yù páo)	hamam xalası	信箱 (xìn xiāng)	poçt qutusu
背包 (bēi bāo)	bel çantası	手袋 (shǒu dài)	əl çantası
唇膏 (chún gāo)	dodaq boyası	茶几 (chá jī)	çay masası
眼影 (yǎn yǐng)	göz kölgəsi	邮轮 (yóu lún)	səyahət gəmisi
画框 (huà kuàng)	şəkil çərçivəsi	窗台 (chuāng tái)	pəncərə altlığı
菜刀 (cài dāo)	mətbəx bıçağı	腮红 (sāi hóng)	dırnaq boyası
货舱 (huò cāng)	yük yeri	色卡 (sè kǎ)	rəng kataloqu
背肌 (bèi jī)	kürək əzələsi	气管 (qì guǎn)	nəfəs borusu

*Nümunələr 《wài jiào shè ā sāi bài jiāng yǔ yīng yǔ hàn yǔ tú jiě cí diǎn》 “Şanxay xarici dillərin tədrisi nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş Azərbaycan, İngilis və Çin dillərinin İllüstrasiya Lüğəti”-ndən götürülüb.

Qeyd: Bəzən, asılı və əsas tərəfin hər ikisi təkhecalı olduqda **的** (*de*) hissəciyi işlənə də, işlənməyə də bilər. Məs: 牛角 (niú jiǎo) “öküz buynuzu” və 牛的角度 (niú de jiǎo) “öküzün buynuzu”, 人脸 (rén liǎn) “insan üzü” və 人的脸 (rén de liǎn) “insanın üzü” hər ikisi işlənir.

2. Əgər asılı tərəf təkhecalı və əsas tərəf ikihecalıdırsa, hecaların simmetriyası və koordinasiyası üçün **的** (*de*) hissəciyi əlavə edilməlidir. Çin dilində təkhecalı söz ikihecalı sözə çevrilməyə meyillidir (LÜ, 1999: 3). Burada **的** (*de*) hissəciyinin əlavə edilməsi ilə birinci tərəfdə olan təkhecalı

söz ikihecalı sözə çevrilir. Məsələn, **的** (*de*) hissəciyi ilə təkhecalı söz 人 (*rén*) - dən ikihecalı sözə 人的 (*rén de*) çevirildi. Nümunələr:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
人的个性 (rén de gè xìng)	insanın xarakteri
书的颜色 (shū de yán sè)	kitabın rəngi
水的温度 (huǒ de wēn dù)	suyun temperature
云的形状 (yún de xíng zhuàng)	buludun forması
山的高度 (shān de gāo dù)	dağın hündürlüyü
花的香气 (huā de xiāng qì)	çiçəyin ətri
风的声音 (fēng de shēng yīn)	küləyin səsi
鸟的翅膀 (niǎo de chì bǎng)	quşların qanadı
肉的质量 (ròu de zhì liàng)	ətın kefiyyəti
人的表情 (rén de biǎo qíng)	insanın ifadəsi
树的影子 (shù de yǐng zi)	ağacın kölgəsi
纸的颜色 (zhǐ de yán sè)	kağızın rəngi
杯的容量 (bēi de róng liàng)	fincanın həcmi
心的跳动 (xīn de tiào dòng)	ürəyin döyüntüsü
狗的眼睛 (gǒu de yǎn jīng)	itin gözü
猫的尾巴 (māo de wěi bā)	pişiyin quyruğu
人的身高 (rén de shēn gāo)	insanın boyu
海的深度 (hǎi de shēn dù)	dənizin dərinliyi
钱的价值 (qián de jià zhí)	pulun dəyəri
茶的品种 (chá de pǐn zhǒng)	cayın növləri
鸟的羽毛 (niǎo de yǔ máo)	quşun lələyi

Qeyd 1: Bəzi hallarda istisna olaraq **的** (*de*) hissəciyi əlavə edilə bilər, bəzən isə əlavə edilməyə də bilər. Məs: 皮的鞋子 (pí de xié zi) “*dərinin ayaqqabı*” və 皮鞋子 (pí xié zi) “*dəri ayaqqabı*”, 马的尾巴 (mǎ de wěi ba) “*atın quyruğu*” və 马尾巴 (mǎ wěi ba) “*at quyruğu*” hər ikisi işlənir.

Azərbaycan dilində, asılı tərəf əşyanın nədən hazırlandığını bildirirsə, ümumiyyətlə *1-ci* növ təyini söz birləşməsi şəklində işlənir. Məsələn, *dəri ayaqqabı, dəmir qapı, taxta qaşiq, gümüş üzük, daş bina, baton çörək və s. Dərinin ayaqqabısı, dəmirin qapısı və s. deyə bilmirik, amma Çin dilində, tutaq ki, 皮的鞋子 (pí de xié zi) “dərinin ayaqqabısı” və 皮鞋子 (pí xié zi) “dəri ayaqqabı” hər ikisi işlənə bilər. Burada fərqlərə rast gəlinir.*

Qeyd 2: Bəzən **的** (*de*) hissiciyi leksik mənaya da təsir edir. Çin dilində məzaci mənada 牛脾气 (niú pí qi) “inək xasiyyəti” işlənir. Məsələn: Orxanın inək xasiyyəti var, yəni Orxanın inadcıl xasiyyəti var. Əgər **的** (*de*) hissiciyi işlətsək, bu həqiqi mənanı bildirər; Məsələn: 牛的脾气 (niú de pí qi) “inəyin xasiyyəti”. Çin dilində deyə bilmirik ki, Orxanda inəyin xasiyyəti var.

3. Əgər birinci tərəf ikihecalı və ikinci tərəf təkhecalıdırsa, bu zaman **的** (*de*) hissiciyi həmişə əlavə edilmir və qeyri-müəyyən yiyəlik hal kimi işlənir; Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
南瓜汤 (nán guā tāng)	balqabaq şorbası
羊肉串 (yáng ròu chuàn)	quzu kababı
大米粥 (dà mǐ zhōu)	düyü sıyığı
玻璃杯 (bō lí bēi)	şüşə qabı
艺术史 (yì shù shǐ)	incəsənət tarixi
山羊奶 (shān yáng nǎi)	keçi südü
炭火炉 (tàn huǒ lú)	kömür sobası
休息室 (xiū xiǎn shì)	istirahət otağı
防晒霜 (fáng shài shuāng)	günəş kremi
手术室 (shǒu shù shì)	cərrahiyyə otağı
手术台 (shǒu shù tái)	cərrahiyyə stolu
垃圾袋 (lā jī dài)	zibil paketi
候诊室 (hòu zhěn shì)	gözləmə otağı
消防站 (xiāo fáng zhàn)	yanğınsöndürmə məntəqəsi
少女塔 (shào nǚ tā)	Qız qalası
瞭望塔 (liào wàng tā)	müşahidə qülləsi
工具箱 (gōng jù xiāng)	alətlər qutusu
工作台 (gōng zuò tái)	iş platforması
鹌鹑蛋 (ān chún dàn)	bildirçin yumurtası
干酪屑 (gān lào xiè)	pendir qırıntısı
番茄汁 (fān qié zhī)	pomidor şirəsi
咖啡豆 (kā fēi dòu)	qəhvə paxlası
运动服 (yùn dòng fú)	idman paltarı
指甲剪 (zhǐ jiǎ jiǎn)	dırnaq qayçısı
指甲油 (zhǐ jiǎ yóu)	dırnaq cilası
壁炉台 (bì lú tái)	sobanın üstü
厨房秤 (chú fāng chèng)	mətbəx tərəzisi

橄榄油 (gǎn lǎn yóu)	zeytun yağı
芥末酱 (jiè mò jiàng)	xardal sousu
婴儿床 (yīng ér chuáng)	uşaq çarpayısı
玉米片 (yù mǐ piàn)	qarğıdalı lopası
时刻表 (shí kè biǎo)	vaxt cədvəli
商务区 (shāng wù qū)	biznes rayonu
公寓楼 (gōng yù lóu)	yaşayış binası
工业区 (gōng yè qū)	səyane zonası
糕点店 (gāo diǎn diàn)	şiriniyyat dükanı
足球队 (zú qiú duì)	futbol komandası
服务费 (fú wù fèi)	xidmət haqqı
体育馆 (tǐ yù guǎn)	idman zalı
信用卡 (xìn yòng kǎ)	kredit kartı
登记表 (dēng jì biǎo)	qeydiyyat vərəqi
旅行社 (lǚ xíng shè)	turizm agentliyi
胜利日 (shèng lì rì)	Zəfər günü
葡萄叶 (pú táo yè)	üzüm yarpağı
滑雪裤 (huá xuě kù)	xizək şalvarı
领带夹 (lǐng dài jiā)	qalstuk sancağı
化妆包 (huà zhuāng bāo)	kosmetika qabı
铅笔尖 (qiān bǐ jiān)	karandaşın ucu

*Nümunələr 《wài jiào shè ā sāi bài jiāng yǔ yīng yǔ hàn yǔ tú jiě cí diǎn》 “Şanxay xarici dillərin tədrisi nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş Azərbaycan, İngilis və Çin dillərinin İllüstrasiya Lüğəti”-ndən götürülüb.

Qeyd: Kitabın rəngi, atanın adı, Orxanın dostu və s. nümunələrdə yiyəlik-mənsubluq əlaqəsi mövcuddur. Sual verə bilərik ki, nəyin rəngi? Kimin adı? Kimin dostu?

Bazarlıq arabası, ev tapşırığı, su qabı və s. nümunələrdə, qeyri-müəyyən yiyəlik halın strukturu olsa, “bazarlıq” və “araba”, “ev” və “tapşırıq” arasındakı əlaqə əslində yiyəlik-mənsubluq deyil. Bazarlığın arabası deyil, bazarlıq üçün arabadır. Evin tapşırığı deyil, evdə yazılan tapşırıqdır. Suyun qabı deyil, su içməyə qabdır.

Çin dilində isə 购物车 (gòu wù chē) “bazarlıq araba”, 家庭作业 (jiā tíng zuò yè) “ev tapşırığı”, 水杯 (shuǐ bēi) “su qabı” kimi işlənir, yəni burada 的 (de) hissəciyi işlənir. Çin dilində belə nümunədəki əlaqə yiyəlik-mənsubluq əlaqəsi kimi götürülmür.

Çin dilində təyin-əsas söz birləşməsində asılı və əsas tərəf arasında semantik əlaqənin müxtəlif növü mövcuddur. Bunların arasında, yiyəlik-mənsubluq əlaqəsi ilk və ən mühüm əlaqələrdən biridir. Başqa semantik əlaqə də mövcuddur. Asılı tərəf yiyəlikdən başqa, funksiya, xüsusiyyət, zaman, yer və s. də bildirir.

Məs:

(1) 购物车 (gòu wù chē) “bazarlıq arabası” - Asılı tərəf funksiyanı bildirir, yəni bazarlıq üçün arabadır.

(2) 家庭作业 (jiā tíng zuò yè) “ev tapşırığı” - Asılı tərəf yeri bildirir, yəni evdə yazılan tapşırıqdır.

(3) 水杯 (shuǐ bēi) “su qabı” - Asılı tərəf funksiyanı bildirir, yəni su içməyə qabdır.

4. Hər iki tərəf ikihecalı olanda, əgər yiyəlik-mənsubluq münasibəti bildirirsə, bu zaman **的** (*de*) hissəciyi həmişə əlavə olunur və müəyyən yiyəlik hal kimi işlənir. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
妹妹的钢笔 (mèi mèi de gāng bǐ)	bacının qələmi
父亲的习惯 (fù qīn de xí guàn)	atanın vərdişi
同学的玩具 (tóng xué de wán jù)	sinif yoldaşının oyunacağı
班长的座位 (bān zhǎng de zuò wèi)	sinif nümayəndəsinin yeri
舅舅的手机 (jiù jiù de shǒu jī)	əminin telefonu

Əgər yiyəlik-mənsubluq münasibəti bildirmirsə, **的** (*de*) hissəciyi işlənməyə də, işlənməyə də bilər, əksər hallarda **的** (*de*) istifadə edilmir.

Heca baxımından, Çin dilində çoxlu sayda dörd heroqlifdən ibarət olan söz mövcuddur, onların böyük əksəriyyəti iki dənə ikihecalı sözün birləşməsidir (LÜ, 1999: 9). Tutaq ki, 木头房子 (mù tou fáng zi) “taxta ev” və 木头的房子 (mù tou de fáng zi) “taxta ev”, 历史事实 (lì shǐ shì shí) “tarixi faktlar” və 历史的事实 (lì shǐ de shì shí) “tarixin faktları” hər ikisi işlənir, amma **的** (*de*) -siz, yəni 木头房子 (mù tou fáng zi) “taxta ev” və 历史事实 (lì shǐ shì shí) “tarixi faktlar” daha çox işlənir.

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
企业管理 (qǐ yè guǎn lǐ)	biznes idarəetməsi
自然科学 (zì rán kē xué)	təbiət elmləri
大门钥匙 (dà mén yào shi)	əsas qapının açarı
学生宿舍 (xué shēng sù shè)	tələbə yataqxanası
消化系统 (xiāo huà xì tǒng)	həzm sistemi
呼吸系统 (hū xī xì tǒng)	tənəffüs sistemi
花园座椅 (huā yuán zuò yǐ)	bağ oturacağı
花园池塘 (huā yuán chí táng)	bağ hovuzu
钥匙挂钩 (yào shi guà gōu)	açar asqısı
交通堵塞 (jiāo tōng dǔ sè)	nəqliyyat tıxacı
公交车站 (gōng jiāo chē zhàn)	avtobus dayanacağı
儿童座椅 (ér tóng zuò yǐ)	uşaq oturacağı

货运火车 (huò yùn huǒ chē)	yük qatarı
行李推车 (xíng lǐ tuī chē)	yük arabası
市场价格 (shì chǎng jià gé)	bazar qiyməti
奶酪专柜 (nǎi lào zhuān guì)	pendir məmulatları
旅游指南 (lǚ yóu zhǐ nán)	səyahət kitabçası
街头艺人 (jiē tóu yì rén)	küçə musiqiçisi
工作时间 (gōng zuò shí jiān)	iş vaxtı
到达大厅 (dào dá dà tīng)	qarşılama zalı
电话号码 (diàn huà hào mǎ)	telefon nömrəsi
自然风景 (zì rán fēng jǐng)	təbiət mənzərəsi
窗户玻璃 (chuāng hù bō li)	pəncərə şüşəsi
工业城市 (gōng yè chéng shì)	sənaye şəhəri
宝宝餐椅 (bǎo bao cān yǐ)	uşaq stulu
婴儿推车 (yīng ér tuī chē)	uşaq arabası

*Nümunələr 《wài jiào shè ā sāi bài jiāng yǔ yīng yǔ hàn yǔ tú jiě cí diǎn》 “Şanxay xarici dillərin tədrisi nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş Azərbaycan, İngilis və Çin dillərinin İllüstrasiya Lüğəti”-ndən götürülüb.

Şəxs əvəzlilikləri hallanarkən:

Çin dilində də şəxs əvəzlilikləri var - mən, sən, o, biz, siz, onlar. Çin dilində şəxs əvəzlilikləri hallanarkən, əsas tərəf həm təkhecalı, həm də qohumluq bildirirsə, **的** (*de*) hissəciyi həmişə əlavə edilmir. Məs: 我爸(wǒ bà) “mənim atam”, 他姐(tā jiě) “onun bacısı”.

İkinci tərəfdə ölkə, təşkilat və ya qohumluq bildirən sözlər olmadıqda, **的** (*de*) hissəciyi həmişə əlavə edilməlidir. Məs: 我的书(wǒ de shū) “mənim kitabım”, 他们的财产(tā men de cái chǎn) “onların mülkiyyəti”.

İkinci tərəfdə söz ölkənin, təşkilatın adı olanda, təkhecalıdırsa, **的** (*de*) hissəciyi əlavə edilə bilməz. Məs: 我国(wǒ guó) “mənim ölkəm”, 我们厂(wǒ men chǎng) “bizim zavodumuz”; Əgər təkhecalı deyilsə, **的** (*de*) hissəciyi işlənə də, işlənməyə də bilər. Misal üçün, 你们的学校(nǐ men de xué xiào) “sizin məktəbiniz” və 你们学校(nǐ men xué xiào) “sizin məktəbiniz” hər ikisi işlənir.

İkinci tərəfdə işlənən söz qohumluq bildirəndə, birinci tərəf (əvəzlilik) təkhecalıdırsa, **的** (*de*) hissəciyi işlənə də, işlənməyə də bilər, yəni bu vəziyyətdə müəyyən və qeyri-müəyyən yiyəlik halın hər ikisi işlənə bilər. Məs: 他的弟弟(tā de dì dì) “onun qardaşı” və 他弟弟(tā dì dì) “onun qardaşı”, 我的母亲(wǒ de mǔ qīn) “mənim anam” və 我母亲(wǒ mǔ qīn) “mənim anam”, burada **的** (*de*) hissəciyi işlənə də, işlənməyə də bilər (Lei, Guo, 2015: 128-132).

Əgər birinci tərəf (əvəzlilik) ikihecalıdırsa, **的** (*de*) hissəciyi həmişə əlavə edilir. Məs: 我们的妹妹(wǒ men de mèi mèi) “bizim kiçik bacımız” deyirik, amma 我们妹妹(wǒ men mèi mèi) deyə bilmirik.

我们的母亲 (wǒ men de mǔ qīn) “bizim atamız” deyirik, amma 我们母亲 (wǒ men mǔ qīn) deyə bilmirik.

Azərbaycan dilində yiyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi arasında oxşar və fərqli cəhətlər.

Oxşar cəhətlər:

1. Azərbaycan dilində III növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi müəyyən yiyəlik halda olur. Məsələn: kitabın səhifəsi, şagirdin gündəliyi, çiçəyin ətri, otağın rəngi, şəhərin mənzərəsi və s. Azərbaycan dilində sintaktik təhlili zamanı 3-cü növ t.s.b bölünmür, amma arasına söz əlavə edilə bilər.

Çin dilində də biz buna rast gəlirik (LÜ, 1999: 158). Məs:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində
奥尔汗美丽的母亲很友善。 (ào ěr hàn měi lì de mǔ qīn hěn yǒu shàn)	Orxanın gözəl anası səmimidir.
莎赫拉有趣的书被撕破了。 (shā hè lā yǒu qù de shū bèi sī pò le)	Şəhlanın maraqlı kitabı cırılmışdır.
我喜欢这座城市的迷人景色。 (wǒ xǐ huān zhè zuò chéng shì de mí rén jǐng sè)	Bu şəhərin valehedici mənzərəsi xoşuma gəlir.
学生皱巴巴的日记掉在了地板上。 (xué shēng zhòu bā bā de rì jì diào zài le dì bǎn shàng)	Şagirdin əzilmiş gündəliyi yerə düşdü.
花朵芬芳的香气四散。 (huā duǒ fēn fāng de xiāng qì sì sǎn)	Çiçəyin xoş ətri ətrafa yayıldı.

2. Azərbaycan dilində II növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi qeyri-müəyyən yiyəlik halda olur. Məsələn: sinif otağı, məktəb həyatı, tələbəlik illəri və s. Azərbaycan dilində II növ təyini söz birləşmələri bölünmür və arasına söz əlavə edilə bilmir.

Çin dilində də eyni vəziyyətdir (LÜ, 1999: 158), 教室 (jiào shì) “sinif otağı”, 苹果树 (píng guǒ shù) “alma ağacı” bu birləşmələrin arasına söz artırıla bilmir. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində
老师住在地铁站附近。 (lǎo shī zhù zài dì tiě zhàn fù jìn)	Müəllim metro stansiyasının yaxınlığında yaşayır.
我喜欢果汁。 (wǒ xǐ huān guǒ zhī)	Mən meyvə şirəsi xoşlayıram.
院子里有许多苹果树。 (yuàn zi lǐ yǒu xǔ duō píng guǒ shù)	Həyətdə çoxlu alma ağacları var.
医嘱很有用。 (yī zhǔ hěn yǒu yòng)	Həkim məsləhəti çox faydalıdır.
湖水要么是咸的,要么是甜的。 (hú shuǐ yào me shì xián de, yào me shì tián de)	Göl suyu ya duzlu, ya da şirin olur.

3. Azərbaycan dilində yiyəlik halda olan ismə yenidən hal şəkilçisi artırmaq olmaz, lakin mənsubiyyət şəkilçili sözlər bütün hallar üzrə dəyişə bilər (Kazımov, 2010: 68). Çin dilində də elədir.

Məsələn: **Orxanın evi** birləşməsində mənsubiyyət şəkilçili ikinci tərəfə diqqət yetirək: Orxanın evi, Orxanın evinin, Orxanın evinə, Orxanın evini, Orxanın evində, Orxanın evindən. Çin dilində də mənsubiyyətdən sonra halın göstəricisi işlənir.

Nümunə göstərirəm:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində
这只猫的尾巴的颜色是黑色。 (zhè zhī māo de wěi bā de yán sè shì hēi sè)	Bu pişiyin quyruğunun rəngi qarıdır.
昨天我把房租付给了房东。 (zuó tiān wǒ bǎ fáng zū fù gěi le fáng dōng)	Dünən mən ev sahibinə kirayə haqqını ödədim.
大家都为街头艺人鼓掌。 (dà jiā dōu wèi jiē tóu yì rén gǔ zhǎng)	Küçə musiqiçisini hamı alqışladı.
奥尔汗的家里有很多客人。 (ào ěr hàn de jiā lǐ yǒu hěn duō kè rén)	Orxanın evində çoxlu qonaqlar var.
我从公交车站回到家。 (wǒ cóng gōng jiāo chē zhàn huí dào jiā)	Avtobus dayanacağından evə gəldim.

3. Həm Azərbaycan dilində, həm də Çin dilində, ismi birləşmələrin iki tərəfi olur və birinci tərəf ikinci tərəfi izah edir. Azərbaycan dilində birinci tərəfə həmişə asılı tərəf, Çin dilində isə ona izah edən tərəf deyilir. Hər iki dildə ikinci tərəfə əsas tərəf deyilir. Söz sırası baxımından, hər iki dildə asılı / izah etdiyi tərəf əsas tərəfdən əvvəl gəlir.

4. Azərbaycan dilində yiyəlik halın iki növü var - müəyyən və qeyri-müəyyən yiyəlik hal. Çin dilində yiyəlik hal olmasa da, yiyəlik hal bildirən hissəcik işlənir. Sözlərə **的** (*de*) hissəciyi əlavə edildikdə müəyyən yiyəlik hal, **的** (*de*) hissəciyi əlavə edilmədikdə isə qeyri-müəyyən yiyəlik hal kimi işlənir. **的** (*de*) hissəciyi Azərbaycan dilində yiyəlik halın şəkilçisinin (**-in⁴**) qrammatik funksiyasını daşıya bilər. Hər ikisi yiyəlik-mənsubluq münasibəti bildirə bilər. Hər ikisi təyini söz birləşmələrinin simvoludur.

Fərqli cəhətlər:

1. Çin dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, bir neçə yiyəlik-mənsubluq strukturu ardıcıl gəldikdə yiyəlik halın şəkilçisi yalnız sonuncu sözdən əvvəlki sözə qoşulur (Xu, 2011: 78). Məsələn:

(1) 阿里的儿子 (ā lǐ de ér zi) “Əlinin oğlu”

(2) 阿里儿子的衣服 (ā lǐ ér zi de yī fú) “Əli oğlunun paltarı”

(3) 阿里儿子衣服的颜色 (ā lǐ ér zi yī fú de yán sè) “Əli oğlu paltarının rəngi”

Azərbaycan dilində isə bir neçə yiyəlik-mənsubluq strukturu üst-üstə düşdükdə yiyəlik halın şəkilçisi bütün sözlərə əlavə olunur. Məsələn: Əlinin oğlu - Əlinin oğlunun paltarı - Əlinin oğlunun paltarının rəngi, dostumun kitabının adı və s.

2. Çin dilində **的** (*de*) hissəciyinin qrammatik, semantik və praqmatik funksiyaları daha zəngindir. Demək olar ki, **的** (*de*) hissəciyi Azərbaycan dilində yiyəlik halın şəkilçisinin (**-in⁴**) qrammatik funksiyasını tam daşıya bilər, lakin **-in⁴** **的** (*de*) hissəciyinə bərabər olduğunu deyə bilmirik (Ajiakbar, 2012: 81).

3. Buna diqqət yetirməliyik ki, müəyyən yiyəlik hal strukturunda mütləq **的** (*de*) hissəciyi olur, amma **的** (*de*) hissəciyinin qrammatik mənası çox olduğuna görə, onun işlənməsi o anlama gəlmir

ki, bu mütləq müəyyən yiyəlik hal strukturudur. Çin dilində 的 (de) hissəciyinin qrammatik mənası çoxdur. 的 (de) hissəciyi müəyyən yiyəlik halı ifadə etməklə yanaşı I növ təyin söz birləşməsini də düzəldə bilir (Dralle, 2018). Tutaq ki,

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcümə
高高的楼房 (gāo gāo de lóu fáng)	hündür bina
铁的意志 (tiě de yì zhì)	dəmir iradə
幸福的生活 (xìng fú de shēng huó)	gözəl həyat
有趣的书 (yǒu qù de shū)	maraqlı kitab
干净的家 (gān jìng de jiā)	təmiz ev
三千克的油 (sān qiān kè de yóu)	üç kiloqram yağ

Nəticə

Beləliklə, Çin dilində yiyəlik hal olmasa da, yiyəlik hal bildirən 的 (de) hissəciyindən istifadə edilir. Azərbaycan dilində isə müəyyən yiyəlik hal *-in* şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində 的 (de) hissəciyinin istifadə edilib-edilməməsi bir neçə amillərdən asılıdır. Məsələn: yiyəlik bildirən söz və mənsub olan söz arasındakı əlaqə, sözlərin mənasının düzgün və aydın çatdırılması məsələsi, heca məsələsi və s. Azərbaycan dilində yiyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi - 的 (de) hissəciyi arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər mövcuddur.

Ədəbiyyat

1. Yang, Y.L. (2011). guó jì hàn yǔ jiào shī yǔ fǎ jiào xué shǒu cè[M]. běi jīng: gāo děng jiào yù chū bǎn shè.
2. Huang, B.R., Liao X.D. (2017). xiàn dài hàn yǔ(zēng dīng liù bǎn) xià cè[M]. běi jīng: gāo děng jiào yù chū bǎn shè.
3. Kazımov, Q.Ş. (2010). Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı: Nurlan, 400 s.
4. Hüseynzadə, M. (2007). Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 280 s.
5. Si, F.Z. (2014) “zhào běn shān de yé yé” hé “zhào běn shān de mào zi”- màn tán hàn yǔ zhōng de liǎng zhǒng líng shǔ jié gòu[J]. yǔ yán jiào xué yǔ yán jiū, № 2, s.43-51.
6. Xu, Y.C.(2012). “de” zì yǐn xiàn de zhì yuē yīn sù[J]. xiū cí xué xí, № 2, s.33-34. DOI:10.16027/j.cnki.cn31-2043/h.2003.02.018.
7. Lǚ, S.X. (1999). xiàn dài hàn yǔ bā bǎi cí(zēng dīng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yìn shū guǎn.
8. Lei, R., Guo, X.H. (2015). yīng hàn yǔ kě ràng dù jí bù kě ràng dù líng shǔ jié gòu de rèn zhī jiě shì[J]. hú běi dà xué xué bào (zhé xué shè huì kē xué bǎn). № 6(42), s.128-132. DOI:10.13793/j.cnki.42-1020/c.2015.06.022.9.
9. Běi jīng dà xué zhōng wén xì xiàn dài hàn yǔ jiào yán shì. (2012). xiàn dài hàn yǔ(zēng dīng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yìn shū guǎn.
10. Xu, Y.C. (2011). bǎn kuài, tū xiǎn yǔ “de” zì de yǐn xiàn [J]. yǔ yán jiào xué yǔ yán jiū, № 6, s.76-82.
11. Ajiakbar, M. (2012). hàn yǔ hé wéi wú ěr yǔ míng cí xìng dīng zhōng duǎn yǔ jié gòu xíng shì duì bǐ fēn xī[J]. xīn jiāng jiào yù xué yuàn xué bào. № 1(28), s. 79-85.
12. Dralle, A. (2018). wài jiào shè ā sāi bài jiāng yǔ yīng yǔ hàn yǔ tú jiě cí diǎn[M]. shàng hǎi: shàng hǎi wài yǔ jiào yù chū bǎn shè.

<https://doi.org/10.62837/2024.5.261>

YUXUAN TANG

Xəzər Universiteti və Pekin Xarici Dillər Universitetinin
birgə təlimi çərçivəsində filologiya üzrə magistrant
yuxuan.tang2022@khazar.org

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ HAL KATEQORİYASI VƏ ONUN ÇİN DİLİNDƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan dilində ismin əsas kateqoriyalarından biri hal kateqoriyasıdır. İsmın hal adları sıra ilə bunlardır: adlıq, yiyəlik, yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq hal. Çin dili isə kök dil olduğuna görə bu dildə qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitələri var.

Məqalədə Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri Azərbaycanlı oxuculara təqdim edilir.

Azərbaycan dilində adlıq halın heç bir morfoloji əlaməti yoxdur. Çin dilində də adlıq hallı sözlər heç bir əlamət olmadan işlənir.

Azərbaycan dilində müəyyən yiyəlik hal **-ın, -in, -un, -ün** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə müəyyən yiyəlik halı ifadə etmək üçün **的 (de)** hissəciyindən istifadə olunur.

Azərbaycan dilində yönlük hal **-a, -ə** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə yönlük halı ifadə etmək üçün **向 (xiang)**, **往 (wang)**, **朝 (chao)** ön sözlərindən istifadə olunur. Bundan başqa, Çin dilində feilin istiqamətverici növü ilə cümlə qurulduqda ön söz işlədilmir.

Azərbaycan dilində müəyyən təsirlik hal **-ı, -i, -u, -ü** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə müəyyən təsirlik halı ifadə etmək üçün **把 (ba)** ön sözdən istifadə edilir.

Azərbaycan dilində yerlik hal **-da, -də** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə yerlik halı bildirmək üçün **在 (zai)**, **于 (yu)** və s. ön sözlərindən istifadə olunur.

Azərbaycan dilində çıxışlıq hal: **-dan, -dən** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə çıxışlıq halı ifadə etmək üçün **自 (zi)**, **从 (cong)**, **于 (yu)** ön sözlərindən istifadə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Çin dilində ön sözlər çox deyil, amma cümlədə müxtəlif mənalar ifadə edərək tez-tez işlənir. Məsələn, Çin dilində **于 (yu)** ön sözü yönlük, yerlik və çıxışlıq halı bildirir.

Açar sözlər: Çin dili, hal, hal kateqoriyası, ön söz, ifadə vasitələri

Azərbaycan dilində ismin əsas kateqoriyalarından biri hal kateqoriyasıdır. İsmın hal adları sıra ilə bunlardır: adlıq, yiyəlik, yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq hal. Çin dili

isə kök dil olduğuna görə bu dildə qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitələri var.

Məqalədə Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri Azərbaycanlı oxuculara təqdim edilir.

Adlıq hal: Azərbaycan dilində adlıq hal şəxs, əşya, hadisə və s.-in adını bildirir (4,62). Morfoloji əlaməti yoxdur.

Azərbaycan dilində olan adlıq hallı sözlər Çin dilində də heç bir əlamət olmadan işlənir. Məsələn: 书 (shū) “kitab”, 人 (rén) “insan”, 学生 (xué shēng) “tələbə”, 土地 (tǔ dì) “torpaq”, 乌鸦 (wū yā) “qarğa”.

Yiyəlik hal: Azərbaycan dilində şəkilçi morfemlər qrammatik anlayışları bildirir və müəyyən yiyəlik hal *-in*⁴ ilə düzəlir. Çin dilində isə kök morfemlər həm qrammatik, həm də leksik anlayışları bildirir və müəyyən yiyəlik halı ifadə etmək üçün 的 (de) hissəciyindən olunur. Çin dilində 的 (de) hissəciyinin istifadə edilib-edilməməsi bir neçə amillərdən asılıdır. Məsələn: yiyəlik bildirən söz və mənsub olan söz arasındakı əlaqə, sözlərin mənasının düzgün və aydın çatdırılması məsələsi, heca məsələsi və s. Azərbaycan dilində yiyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi olan 的 (de) hissəciyi arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər mövcuddur.

Bu haqda “Azərbaycan dilindəki yiyəlik halın Çin dilində ifadə vasitəsi” adlı məqaləmdə çox ətraflı araşdırma aparılıb. [Bax: ELMİ İŞ Beynəlxalq elmi jurnal. İmpakt Faktor: 2.717. 2024 / Cild: 18 Sayı: 4 / 8-14. s. 89-103]

Yönlük hal: Azərbaycan dilində yönlük hal *-a*² (saitlə bitən sözlərdə *y* bitişdiricisi ilə) şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə yönlük halı ifadə etmək üçün 向 (xiàng) , 往 (wǎng) , 朝 (cháo) ön sözlərindən istifadə olunur. Çin dilində feilin istiqamətverici növü olduğuna görə həmin feillərlə cümlə qurduqda ismin yönlük halını ifadə etmək üçün xüsusi bir ön sözdən istifadə olunmur.

Azərbaycan dilində ismin yönlük halı hərəkətin yönəldiyi şəxsi, əşyanı, hərəkətin istiqamətini, çatacağı son nöqtəni, zaman və məkan hüdudunu bildirir. Yönlük halda olan sözlər və birləşmələr *kimə? nəyə? haraya?* suallarına cavab verir. [4, s. 69]

Azərbaycan dilində yönlük hal hərəkətin istiqamətini bildirəndə *haraya?* sualına cavab verir. Məsələn:

- (1) Nərgiz Bakıya (*haraya?*) təzə gəlib.
- (2) Artıq gecə saat 12-dir, evə (*haraya?*) getmək istəyirsən?
- (3) Durdanə qonağa dedi ki, otağa (*haraya?*) keçin və əyləşin.
- (4) Arzu, sən hələ yuxarı mərtəbəyə (*haraya?*) çıxma, birinci mərtəbədə məni gözlə.
- (5) Bu idarəyə (*haraya?*) icazəsiz girmək olmaz.
- (6) Mən həyətdə (*haraya?*) düşmək istəyirəm.
- (7) Turan nə vaxt Azərbaycana (*haraya?*) qayıdacaq?

- (8) Babam qonaq otağına (*haraya?*) daxil oldu.
 - (9) Bu qızın qardaşı bir müddət sonra Xırdalana (*haraya?*) köçəcək.
 - (10) Xahiş edirəm, məni xəstəxanaya (*haraya?*) aparın.
 - (11) Biz dünən axşam teatra (*haraya?*) getdik.
 - (12) Özümə yeni paltar almaq üçün mağazaya (*haraya?*) getdim.
- Azərbaycan dilində yönlük hal hərəkətin yönəldiyi şəxsi bildirdikdə **kimə?**

sualına cavab verir. Məsələn:

- (1) Bu hədiyyəni anama (*kimə?*) verdim.
- (2) Bu nümunələri müəllimə (*kimə?*) göstərmək istəyirəm.
- (3) Mən artıq Ramilə (*kimə?*) inanmıram.
- (4) Qocalara, uşaqlara (*kimə?*) hörmət edin.
- (5) Atası dünən oğluna (*kimə?*) acıqlandı.
- (6) Dilənçi sərnəşinlərə (*kimə?*) yalvarmağa başladı.
- (7) Nazim müəllim heç vaxt şagirdlərə (*kimə?*) hirsələnmir.
- (8) Hər gün rəfiqəmə (*kimə?*) zəng edirəm.
- (9) Bu diplomu tədbirdə İradəyə (*kimə?*) təqdim etdilər.
- (10) Mən Fidana (*kimə?*) məktub yazacağam.
- (11) Görüşdə Fətəliyə (*kimə?*) çoxlu suallar verdilər.
- (12) Mən Fatiməyə (*kimə?*) bunu on dəfə başa salmışam, amma o yenə də başa düşməkdə çətinlik çəkir.

Azərbaycan dilində yönlük hal hərəkətin yönəldiyi əşyanı bildirir və **nəyə?** sualına cavab verir.

- (1) Mənim gözümə (*nəyə?*) nə isə düşüb.
- (2) Zəhmət olmasa, heç bir yeməyə (*nəyə?*) soğan qatmayın.
- (3) Gülşanə imtahana (*nəyə?*) hazırlaşır.
- (4) Qeydlərimi dəftərə (*nəyə?*) köçürdüm.
- (5) Dostum sinifdə kitaba (*nəyə?*) baxır.
- (6) İdmana (*nəyə?*) marağım var.
- (7) Hal-hazırda qoruyucu maskaya (*nəyə?*) ehtiyac çoxdur.
- (8) Heyvanlara (*nəyə?*) qayğı göstərmək lazımdır.
- (9) Günəşə (*nəyə?*) qarşı krem aldım.
- (10) Kömpüterə (*nəyə?*) uyğun adapter tapa bilmirəm.
- (11) Yaşar dərəcə (*nəyə?*) vaxtında çatdı.

Yönlük hallı sözlər müxtəlif qoşmalarla da işlənir:

1. Yönlük hallı sözlər **görə** qoşması ilə işlənərkən hərəkətin icrasının səbəbini bildirir. Məsələn:

- (1) Bu gün küləyə görə internet yaxşı işləmir.
- (2) Sevdə tıxaca görə dərəcə gecikdi.
- (3) Texniki səbəbə görə bu gün metro beş dəqiqə işləmədi.
- (4) Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.
- (5) Emilyya tədbirə görə bəzənmişdir.
- (6) Vaqifə görə çox narahatam.

2. Yönlük hallı sözlər **qədər, kimi, -dək, -can²** qoşmaları ilə işlənərkən məsafə

mənasını bildirir. Məsələn:

- (1)Evdən universitetə qədər piyada getdik.
- (2)Siz sürətli qatarla Bakıdan Sumqayıta qədər rahat gedə bilərsiniz.
- (3)Bakıdan Gəncəyə kimi yol 350 kilometrdir.
- (4)Şəhərin mərkəzinədək maşınla getdim.

3. Yönlük hallı sözlər **tərəf, doğru, qarşı, sarı** qoşmaları ilə işlənərkən yönəlmə, istiqamət mənalərini ifadə edir. Məsələn:

- (1)O, Reyhana tərəf baxdı.
- (2)Meşəyə doğru yol buradan başlayır.
- (3)Səlim öz dostuna qarşı çox səmimi idi.
- (4)O, maşını evə sarı sürdü.
- (5)Gəlin, gözəl gələcəyə doğru irəliləyək!
- (6)Bir neçə tələbə idman meydançasına doğru qaçır.
- (7)Qatar Sumqayıta (haraya?) tərəf hərəkət edir.
- (8)Ülvi öz məqsədinə (nəyə?) doğru irəliləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində məsdər yönlük halda məqsəd zərfliyi olur. Məsələn:

- (1)İndi aptekə dərman almağa gedirəm.
- (2)Mən meyvə almağa marketə düşdüm.
- (3)Adil bu şirkətə tərcüməçi kimi işləməyə gəlmişdir.
- (4)Elmar Moskvaya oxumağa gedir.

Yönlük halın Çin dilində ifadə vasitələri olan **向 (xiang)** , **往 (wang)** , **朝 (chao)** ön sözlərini nümunələrlə nəzərdən keçirək:

1. **向 (xiang)** ön sözü.

向 (xiang) ön sözü isim ilə işləndikdə hərəkətin istiqamətini bildirir [6, s. 578].

1.1 **向 (xiang)** ön sözü feildən əvvəl işləir [6, s. 578]. Məsələn :

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
雁群 向 着东边飞去。 (yàn qún xiàng zhe dōng biān fēi qù)	Qaranquşlar şərqə (<i>haraya?</i>) uçur.
他 向 着前面大声呼喊。 (tā xiàng zhe qián miàn dà shēng hū hǎn)	O ucadan ön tərəfə (<i>haraya?</i>) qışqırdı.
奶奶 向 窗外张望。 (nǎi nai xiàng chuāng wài zhāng wàng.)	Nənə pəncərədən bayıra (<i>haraya?</i>) baxır.
努尔兰 向 天空放飞了黑气球。 (nǚ ěr lán xiàng tiān kōng fàng fēi le hēi qì qiú)	Nurlan şarları səmaya (<i>haraya?</i>) buraxdı.
这家公司 向 市场推出了新产品。	Bu şirkət bazara (<i>haraya?</i>) yeni məhsul çıxardı.

(zhè jiā gōng sī xiàng shì chǎng tuī chū le xīn chǎn pǐn)	
---	--

Qeyd: Bu nümunələrdə **向** (*xiang*) ön sözü şərq, ön tərəf, meydan, bayır, səma, bazar kimi yer-məkan bildirən sözdən əvvəl işləndikdə hərəkətin istiqamətini bildirir və **haraya?** sualına cavab verir.

Aşağıdakı nümunələrdə yönlük hallı söz isə **kimə?** sualına cavab verir.

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
赛曼德向父母诉说了自己的困扰。 (sài màn dé xiàng fù mǔ sù shuō le zì jǐ de kùn rǎo)	Səməd problemlərini valideynlərinə (<i>kimə?</i>) danışdı.
萨米尔向朋友提出了买房的建议。 (sà mǐ ěr xiàng péng yǒu tí chū le mǎi fáng de jiàn yì)	Samir dostuna (<i>kimə?</i>) ev almağı təklif etdi.
蕾拉向导师展示了她的研究成果。 (lěi lā xiàng dǎo shī zhǎn shì le tā de yán jiū chéng guǒ)	Leyla araşdırmanın nəticələrini elmi rəhbərinə (<i>kimə?</i>) təqdim etdi.
塔雷向老板反馈了工作困难。 (tǎ léi xiàng lǎo bǎn fǎn kuì le gōng zuò kùn nán)	Taleh işin çətinliyi barədə müdirə (<i>kimə?</i>) məlumat verdi.

Aşağıdakı nümunələrdə yönlük hallı söz isə **nəyə?** sualına cavab verir.

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
我应该向哪个部门申请？ (wǒ yīng gāi xiàng nǎ gè bù mén shēn qǐng)	Hansı şöbəyə (<i>nəyə?</i>) müraciət etməliyəm?
春天向小草走来，向花儿微笑。 (chūn tiān xiàng xiǎo cǎo zǒu lái, xiàng huā ér wēi xiào)	Yaz otlara (<i>nəyə?</i>) gəlir, çiçəklərə (<i>nəyə?</i>) gülümsəyir.

1.2 向 (*xiang*) ön sözü feildən sonra da işlənir [6, s. 578]. **向** (*xiang*) ön sözü “走 (zǒu), 奔 (bēn), 冲 (chōng), 飞 (fēi), 流 (liú), 飘 (piāo), 滚 (gǔn), 转 (zhuǎn), 倒 (dǎo), 驶 (shǐ), 通 (tōng), 划 (huá), 指 (zhǐ), 射 (shè), 杀 (shā), 刺 (cì), 投 (tóu), 引 (yǐn), 推 (tuī), 偏 (piān)” və s. feillərindən sonra işlənə bilər [6, s. 578]. Məsələn :

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
鸟群飞向南方。 (niǎo qún fēi xiàng nán fāng)	Quşlar cənuba (<i>haraya?</i>) uçar.
这条路通向学校。 (zhè tiáo lù tōng xiàng xué xiào)	Bu yol məktəbə (<i>haraya?</i>) uzanır.

老师的脸转向了阿克拜尔。 (lǎo shī de liǎn zhuǎn xiàng le ā kè bài ěr)	Müəllim üzünü Əkbərə (kimə?) çevirdi.
--	--

1.3 Qeyd etməliyik ki, **向** (*xiang*) ön sözü yalnız yönlük halı deyil, həm də çıxışlıq halı ifadə edə bilər. Məsələn :

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
邻居向我父亲借钱。 (lín jū xiàng wǒ fù qīn jiè qián)	Qonşu atamdan (<i>kimdən?</i>) borc aldı.
老师向图书馆借了一本书。 (lǎo shī xiàng tú shū guǎn jiè le yī běn shū)	Müəllim kitabxanadan (<i>haradan?</i>) bir kitab götürdü.
我们要向优秀的人学习。 (wǒ men yào xiàng yōu xiù de rén xué xí)	Mükəmməl adamlardan (<i>kimdən?</i>) öyrənməliyik.
你们需要什么，就向老板要。 (nǐ men xū yào shén me, jiù xiàng lǎo bǎn yào)	Nə lazımdırsa, müdirdən (<i>kimdən?</i>) soruşun.
爱玛向老师请了两天假。 (ài mǎ xiàng lǎo shī qǐng le liǎng tiān jià)	Elmar müəllimdən (<i>kimdən?</i>) iki günlük icazə aldı.
伊尔加向老师请教了问题的解决方案。 (yī ěr jiā xiàng lǎo shī qǐng jiào le wèn tí de jiě jué fāng àn)	İlqar müəllimdən (<i>kimdən?</i>) məsələnin həllini soruşdu.
卡麻兰向安拉祈求了健康和平安。 (kǎ mā lán xiàng ān lā qí qiú le jiàn kāng hé píng ān)	Kəmalə Allahdan (<i>kimdən?</i>) can sağlığı və əmin-amanlıq dilədi.
安纳尔向朋友寻求帮助。 (ān nà ěr xiàng péng yǒu xún qiú bāng zhù)	Anar dostundan (<i>kimdən?</i>) kömək istədi.

2. **往** (*wang*) ön sözü.

2.1 **往** (*wang*) ön sözü hərəkətin istiqamətini bildirir və yer bildirən söz ilə feildən əvvəl işlənir [6, s. 547]. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
我们现在应该往右边转。 (wǒ men xiàn zài yīng gāi wǎng yòu biān zhuǎn)	Biz indi sağa (<i>haraya?</i>) dönməliyik.
飞机往南边飞。	Təyyarə cənuba (<i>haraya?</i>) uçuşur.

(fēi jī wǎng nán biān fēi)	
石油从这儿 <u>往</u> 全国各地运。 (shí yóu cóng zhè lǐ yùn wǎng quán guó gè dì)	Neft buradan ölkənin hər yerinə (<i>haraya?</i>) daşınır.

2.2 往 (*wang*) ön sözü bəzən feildən sonra işlənir. Həmin feil və 往 (*wang*) ön sözü ilə birləşərək hərəkətin istiqamətini bildirir. Onu da qeyd etməliyə ki, 往 (*wang*) ön sözü 开 (*kāi*), 通 (*tōng*), 迁 (*qiān*), 送 (*sòng*), 寄 (*jì*), 运 (*yùn*), 派 (*pài*), 飞 (*fēi*), 逃 (*táo*) və s. feillərindən sonra işlənə bilər [6, s. 547]. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
这条路 <u>通往</u> 黑尔达兰。 (zhè tiáo lù tōng wǎng hēi ěr dá lán)	Bu yol Xırdalana (<i>haraya?</i>) gedir.
火车开 <u>往</u> 舍基。 (huǒ chē kāi wǎng shě jī)	Qatar Şəkiyə (<i>haraya?</i>) tərəf hərəkət edir.
本餐馆迁 <u>往</u> 5月28日地铁附近。 (běn cān guǎn qiān wǎng wǔ yuè èr shí bā rì dì tiě fù jìn)	Bu restoran 28 May metrosunun yaxınlığına (<i>haraya?</i>) köçürülüb.

3. 朝 (*chao*) ön sözü.

3.1 朝 (*chao*) ön sözü yalnız feildən əvvəl işlənir [6, s. 115]. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
他 <u>朝</u> 后看。 (tā cháo hòu kàn)	O, axraya (<i>haraya?</i>) baxır.
保罗 <u>朝</u> 尼扎特点头，尼扎特朝保罗挥手。 (bǎo luó cháo ní zā tè diǎn tóu, ní zā tè cháo bǎo luó huī shǒu)	Pərviz Nicatə (<i>kimə?</i>) başını tərpətdi, Nicat da Pərvizə (<i>kimə?</i>) əl etdi.
学生们 <u>朝</u> 着小丑笑。 (xué shēng men cháo zhāo xiǎo chǒu xiào)	Tələbələr təlxəyə (<i>kimə?</i>) gülürlər.

Qeyd: (1) Əgər 朝 (*chao*) ön sözü cümlədə işlənə bilirsə, 向 (*xiang*) ön sözü də onun yerində işlənə bilər [6, s. 115].

(2) 朝 (*chao*) ön sözü yalnız feildən əvvəl, 向 (*xiang*) ön sözü isə həm feildən əvvəl, həm də ondan sonra işlənə bilər [6, s. 115].

(3) Göstərdiyimiz kimi, **向** (*xiang*) ön sözü “走 (zǒu), 奔 (bēn), 冲 (chōng), 飞 (fēi), 流 (liú), 飘 (piāo), 滚 (gǔn), 转 (zhuǎn), 倒 (dǎo), 驶 (shǐ), 通 (tōng), 划 (huá), 指 (zhǐ), 射 (shè), 杀 (shā), 刺 (cì), 投 (tóu), 引 (yǐn), 推 (tuī), 偏 (piān)” və s. feillərindən sonra işlənə bilər. **往** (*wang*) ön sözü isə 开 (kāi), 通 (tōng), 迁 (qiān), 送 (sòng), 寄 (jì), 运 (yùn), 派 (pài), 飞 (fēi), 逃 (táo) və s. feillərindən sonra işlənə bilər. Qeyd edək ki, həm **向** (*xiang*) ön sözü, həm də **往** (*wang*) ön sözü 飞 (fēi) və 通 (tōng) feillərindən sonra işlənə bilər. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
成群的鸽子飞 向 了远方的山。 (chéng qún de gē zǐ fēi xiàng le yuǎn fāng de shān)	Göyərçinlər uzaq dağa (<i>haraya?</i>) uçdu.
明天我们将搭乘飞机飞 往 巴库。 (míng tiān wǒ men jiāng dā chéng fēi jī fēi wǎng bā kù)	Sabah Bakıya (<i>haraya?</i>) təyyarə ilə gedəcəyik.
这条路通 向 了村庄的主要广场。 (zhè tiáo xiǎo lù tōng xiàng le cūn zhuāng de zhǔ yào guǎng chǎng)	Bu yol kəndin əsas meydanına (<i>haraya?</i>) gedir.
这座桥梁通 往 河对岸。 (zhè zuò qiáo liáng tōng wǎng shì zhōng xīn)	Bu körpü ilə çayın o biri tərəfinə (<i>haraya?</i>) keçilir.

Bundan əlavə, Çin dilində feilin bir neçə növü var. Onlardan biri də istiqamətverici növdür. Feilin istiqamətverici növü ilə cümlə qurduqda ismin yönlük halını ifadə etmək üçün xüsusi bir ön sözdən istifadə edilmir. Çin dilində feilin istiqamətverici növü 来 (lái), 去 (qù), 上 (shàng), 下 (xià), 进 (jìn), 出 (chū), 回 (huí), 过 (guò), 上来 (shàng lái), 下去 (xià qù), 开 (kāi), 起 (qǐ), 起来 (qǐ lái) və s. -dən ibarətdir [5, s. 10]. Məsələn:

Çin dilində istiqamətverici feil	Çin dilində nümunə	Azərbaycan dilində tərcüməsi
来 (lái)	你 来 老师家。 (nǐ lái lǎo shī jiā)	Sən müəllimgilə gəl.
去 (qù)	我 去 学校。 (wǒ qù xué xiào)	Mən məktəbə gedirəm.
上 (shàng)	艾瑟 上 了五楼。 (ài sè shàng le wǔ lóu)	Aysel beşinci mərtəbəyə qalxdı.
下 (xià)	法利兹 下 了一楼。 (fǎ lì zī xià le yī lóu)	Fariz birinci

	(Fà li zī xià le yī lóu)	mərtəbəyə <u>endi</u> .
进 (jìn)	他 <u>进</u> 入房间。 (tā jìn rù fāng jiān)	O, otağa daxil oldu.
出 (chū)	他 <u>出</u> 国了。 (tā chū guó le)	O, xarici ölkəyə getdi.
回 (huí)	你能把他送 <u>回</u> 家吗? (nǐ néng bǎ tā sòng huí jiā ma?)	Sən onu evə apara bilərsən?
过 (guò)	图劳侧 <u>过</u> 身子。 (tú láo cè guò shēn zi)	Tural yan tərəfə çevrildi.
上来 (shàng lái)	您把箱子 <u>抬</u> 上来。 (nín bǎ xiāng zi tái shàng lái)	Qutunu yuxarıya qaldırın.
下去 (xià qù)	你应该扔一条绳子 <u>下</u> 去。 (nǐ yīng gāi rēng yī tiáo shéng zi xià qù)	Sən aşağıya bir kəndir atmalısan.

Təsirlik hal: İsmın təsirlik halında olan sözlər və birləşmələr üzərində iş, hal, hərəkət icra olunan və hərəkətin təsirinə məruz qalan əşyanı, obyektı bildirir [4, s.73]. Təsirlik hal tam qrammatik haldır. Bu hal bir neçə xüsusiyyətə görə başqa hallardan fərqlənir. Azərbaycan dilində ismin yiyəlik halı kimi, təsirlik hal da iki cür olur: 1. Müəyyənlik bildirən təsirlik hal 2. Qeyri-müəyyənlik bildirən təsirlik hal. [4, s.74]

Azərbaycan dilində müəyyən təsirlik hal **-ı, -i, -u, -ü** (saitlə bitən sözlərdə **n** bitişdiricisi ilə) şəkilçisi ilə düzəlir. Müəyyənlik bildirən təsirlik halda olan sözlər **kimi? nəyi? haranı?**, qeyri-müəyyənlik bildirənlər isə **nə?** sualına cavab verir.

Məsələn:

- (1) Bu iş Qönçə xanımı (**kimi?**) çox yordu.
- (2) Tələmə, Rusları (**kimi?**) beş dəqiqə gözlə.
- (3) Dünən Nurlanı (**kimi?**) çox axtardım.
- (4) Sahibkarlar razılaşırdılar ki, bu binanı (**nəyi?**) ucuz qiymətə satsınlar.
- (5) Mən məqalədəki səhvləri (**nəyi?**) düzəldəcəyəm.
- (6) Səhifəmi (**nəyi?**) izləməyi (**nəyi?**) unutmayın.
- (7) Çinin paytaxtı Pekini (**haranı?**) yaxşı tanıyırsınız?
- (8) Bakımı (**haranı?**) digər şəhərlərdən fərqləndirən əsas cəhət nədir?
- (9) Azərbaycanlıların hamısı İstanbulu (**haranı?**) görmək istəyir.

Çin dilində müəyyən təsirlik halı ifadə etmək üçün **把** (**ba**) ön sözündən istifadə edilir. Adətən, **把** (**ba**) ön sözündən əvvəl 这 (zhè) “bu”, 那 (nà) “o” işarə əvəzlilikləri

işlənir [6, s. 54]. **把** (ba) ön sözü isimlə birləşir və feildən əvvəl işlənir [6, s. 53]. **把** (ba) ön sözündən sonra gələn isim daha çox sonrakı feilin obyektidir [6, s. 53], yəni həmin isim, adətən, təsirlik halda işlənir. Məsələn: 他把信交了 (tā bǎ xìn jiāo le) “O, məktubu təhvil verdi.” ; 把房间收拾一下 (bǎ fáng jiān shōu shí yī xià) “Otağı səliqəyə sal.” Əgər söz qeyri-müəyyən təsirlik halı ifadə edərsə, **把** (ba) ön sözündən istifadə olunmur. Aydın olmaq üçün nümunələri nəzərdən keçirək:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
把那本书给我。(bǎ nà běn shū gěi wǒ) (Qeyd: Bu cümlədə “kitab” bizə ayardır ki, hansı kitabdır. Bu “kitab” ya məlumdur, ya da yuxarıdakı məndə qeyd olunub.)	O kitabı mənə ver.
他把两本书都看完了。(tā bǎ liǎng běn shū dōu kàn wán le) (Qeyd: Bu cümlədə bizə ayardır ki, bu iki kitab hansılardır.)	O, hər iki kitabı oxuyub.
你把这支笔送给他。(nǐ bǎ zhè zhī bǐ sòng gěi tā) (Qeyd: Bilirik ki “bu” qələmdir, başqa qələm deyil.)	Bu qələmi ona hədiyyə ver.
我不吃西瓜。(wǒ bù chī xī guā) (Qeyd: Bu cümlədə 西瓜 “qarpız” qeyri-müəyyən təsirlik hal kimi işlənib.)	Mən qarpız yemirəm.
巴班奇买了很多书。(bā bān qí mǎi le hěn duō shū) (Qeyd: Bilmirik ki, “çoxlu kitab” hansılardır.)	Babək çoxlu kitab aldı.
瓦瑟夫拿走了几支铅笔。(wǎ sè fū ná zǒu le jǐ zhī qiān bǐ) (Qeyd: Aydın deyil ki, “beş qələm” hansılardır.)	Vasif beş qələm götürdü.

Yerlik hal: Azərbaycan dilində ismin yerlik halında olan sözlər və birləşmələr işin, hərəkətin icra olunduğu yeri, əşyanın tutduğu sahəni, müəyyən bir xüsusiyyətin yerləşdiyi əşyanı, obyektı bildirir [4, s.79]. Yerlik hal **-da, -də** şəkilçisi ilə düzəlir.

Kimdə? nədə? harada? suallarına cavab verir. Məsələn:

(1) Kamalda (kimdə?) bu ağrı neçə gün davam etdi?

(2) Aynurda (kimdə?) çoxlu maraqlı kitablar var.

- (3) Şagirdlərdə (kimdə?) riyaziyyat elminə maraq artır.
- (4) Onun gözündə (nədə?) sevinc var.
- (5) Bu mövzuda (nədə?) mən səninlə razılaşmıram.
- (6) Müəllim tələbələrin inkişafında (nədə?) mühüm rol oynayır.
- (7) Bu dəstənin qabağında (harada?) mülki paltar geyinmiş bir nəfər gəlirdi.
- (8) Bu gün universitetimizdə (harada?) əcnəbi qonaqlar olacaq.
- (9) Mən yolda (harada?) Tural müəllimlə qarşılaşdım.
- (10) Dostum məni hava limanında (harada?) gözləyirdi.

Zaman və fəsil bildirən isimlər yerlik halda zaman zərfi və zərfliyi əmələ gətirir: saatda, gündə, ayda, ildə, yazda, yayda, payızda, qışda və s. [3, s. 54]. Məsələn:

- (1) Yayda Bakıya çoxlu turist gəlir.
- (2) Həftədə üç dəfə idman zalına gedirəm.
- (3) İldə neçə dəfə saçları boyamaq olar?
- (4) Payızda yarpaqlar saralır.
- (5) Qışda tərəvəz bahadır.

Azərbaycan dilində olan yerlik halı ifadə etmək üçün Çin dilində **在** (*zai*), **于** (*yu*) və s. ön sözlərindən istifadə olunur.

在 (*zai*) ön sözü zaman, yer, istiqamət bildirən sözlərlə birləşir [6, s. 645].

1. **在** (*zai*) ön sözü zaman bildirir [6, s. 645].

1.1 **在** (*zai*) ön sözü ümumi hərəkətin baş verdiyi zamanı bildirir və feil, sifət və s.-dən əvvəl işlənir [6, s. 645].

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
火车 在 早上7点27分到达占贾。 (Qeyd: Azərbaycan dilində yerlik halın - da,-də şəkilçisi saylardan sonra işlənir. Çin dilində 在 (<i>zai</i>) ön söz isə saylardan əvvəl istifadə olunur.)	Qatar səhər saat 7:27- <u>də</u> Gəncəyə çatdı.
我的课总 在 早上8点开始。 (wǒ de kè zǒng zài zǎo shàng 8 diǎn kāi shǐ)	Dərslərim həmişə səhər saat səkkiz <u>də</u> başlayır.
在 九月，他的病还不严重。 (zài jiǔ yuè, tā de bìng hái bù yán zhòng)	Sentyabr <u>da</u> onun xəstəliyi o qədər ağır deyildi.

Qeyd: **在** (*zai*) ön sözü Çin dilində yerlik halı ifadə etsə də, Azərbaycan dilində bəzən çıxışlıq hal kimi tərcümə olunur. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
我是 在 到了巴库以后才听说这件事。 (wǒ shì zài dào le bā kù yǐ hòu cái tīng shuō zhè jiàn shì)	Mən Bakıya çatdıq <u>dan</u> sonra bu hadisəni eşitdim.

在 出发之前，老师向孩子们讲了注意事项。 (zài chū fā zhī qián, lǎo shī xiàng hái zǐ men jiǎng le zhù yì shì xiàng)	Yola düşdükdən əvvəl müəllim uşaqlara ehtiyat tədbirlərini izah etdi.
---	---

1.2 在 (zai) ön sözü bir şeyin göründüyü, görünmədiyi və ya gözə çarpmayan bir hərəkətin baş verdiyi vaxtı bildirir [6, s. 645]. Bu vaxt **在 (zai)** ön sözü feildən sonra istifadə olunur [6, s. 645]. Qeyd: **在 (zai)** ön sözü təkhecalı 生 (shēng), 死 (sǐ), 定 (dìng), 处 (chù), 改 (gǎi), 放 (fàng), 排 (pái) və s. və ikihecalı 出生 (chū shēng), 诞生 (dàn shēng), 发生 (fā shēng), 出现 (chū xiàn), 发现 (fā xiàn), 布置 (bù zhì), 安排 (ān pái), 确定 (què dìng), 固定 (gù dìng) və s. feillərdən sonra işlənir [6, s. 645]. Başqa feillərdən sonra işlənir.

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
我朋友生在2000年。 (wǒ péng yǒu shēng zài liǎng qiān nián)	Mənim dostum 2000-ci ildə anadan olub.
两国关系处在关键时刻。 (liǎng guó guān xì chǔ zài guān jiàn shí kè)	İki dövlət arasında münasibətlər kritik andadır.
我的孙女出生在一九九零年。 (wǒ de sūn nǚ chū shēng zài yī jiǔ jiǔ líng nián)	Nəvəm 1990-cı ildə dünyaya gəlib.
事件发生在今年四月份。 (shì jiàn fā shēng zài jīn nián sì yuè fèn)	Hadisə bu ilin aprel ayında baş verdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, **在 (zai)** ön sözü Çin dilində yerlik halı bildirsə də, Azərbaycan dilində bəzən yönlük hal kimi tərcümə olunur. Çünki bu nümunələrdə **在 (zai)** ön sözü 定 (dìng), 改 (gǎi), 安排 (ān pái) və s. feillərdən sonra işlənir və Azərbaycan dilinə tərcümə ediləndə “təyin olunmaq, dəyişdirilmək, planlaşdırılmaq” və s. feillərindən əvvəl yönlük hal tələb olunur. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
会议定在明天下午五点钟。 (huì yì dìng zài míng tiān xià wǔ wǔ diǎn zhōng)	İclas sabah günorta saat 5-ə təyin edilib.
讲座时间改在星期四下午两点钟。 (jiǎng zuò shí jiān gǎi zài xīng qī sì xià wǔ 2 diǎn zhōng)	Mühazirə vaxtı cümə axşamı saat 14:00-ə dəyişdiriləcək.
答辩安排在六月份。 (dá biān ān pái zài liù yuè fèn)	Müdafiə iyun ayına planlaşdırılıb.

(dá biān ān pái zài liù yuè fèn)

2. **在** (*zai*) ön sözü məkanı bildirir [6, s. 646].

2.1 **在** (*zai*) ön sözü hərəkətin baş verdiyi və ya bir şeyin mövcud olduğu yeri bildirir [6, s. 646]. Bu vaxt **在** (*zai*) ön sözü feil, sifət və s.-dən əvvəl işlənir [6, s. 646]. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
老师在黑板上写下作业。 (lǎo shī zài hēi bǎn shàng xiě xià zuò yè)	Müəllim lövhədə ev tapşırığını izah etdi.
鱼类菜肴在南方很受欢迎。 (yú lèi cài yáo zài nán fāng hěn shòu huān yíng)	Balıq yeməkləri cənub bölgəsində məşhurdur.
孩子们在院子里植树。 (hái zi men zài yuàn zi lǐ zhí shù)	Uşaqlar həyətdə ağac əkdilər.
爱君在浴缸里泡澡。 (ài jūn zài yù gāng lǐ pào zǎo)	Aygün vannada çimdi.
拳击手们在体育场操练。 (quán jī shǒu men zài tǐ yù chǎng cāo liàn)	Boksçular idman zalında məşq edirdilər.
足球运动员们在运动场上踢球。 (zú qiú yùn dòng yuán men zài yùn dòng chǎng shàng tī qiú)	Futbolçular idman meydançasında futbol oynayırlar.
艾敏救助了在海里溺水的孩子。 (ài mǐn jiù zhù le zài hǎi lǐ nǐ shuǐ de hái zi)	Emin dənizdə batan uşağa kömək etdi.
阿里坐在沙发上休息。 (ā lǐ zuò zài shā fā shàng xiū xī)	Əli divanda əyləşib istirahət edirdi.

2.2 **在** (*zai*) ön sözü insanın doğulduğu və ya yaşadığı, hadisənin baş verdiyi, əşyanın istehsal edildiyi yeri bildirir [6, s. 646]. Bu zaman **在** (*zai*) ön sözü feildən əvvəl və ya sonra işlənə bilər [6, s. 646]. Məsələn:

Çin dilində nümunələr və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
卡迈勒出生在沙马赫。(kǎ mài lēi chū shēng zài shā mǎ hè) (Qeyd: Bu cümlədə 在 (<i>zai</i>) ön sözü feildən sonra işlənir.)	Kamal Şamaxıda doğulub.
阿格申在涅夫捷恰拉市出生。(ā gé shēn zài niè fū jié qià lā shì chū shēng)	Aqşin Neftçalada anadan olmuşdur.

(Qeyd: Bu cümlədə 在 (<i>zai</i>) ön sözü feildən əvvəl işlənir.)	
这件事发生在 <u>在</u> 奥尔汗的家中。 (zhè jiàn shì fā shēng zài ào ěr hàn de jiā zhōng)	Bu hadisə Orxanın evində baş verdi.
武萨 <u>在</u> 巴库市尼扎米区生活。 (wǔ sà zài bā kù shì ní zhā mǐ qū shēng huó)	Vüsal Bakı şəhərinin Nizami rayonunda yaşayır.
橙子和橘子主要种植 <u>在</u> 连科兰和阿斯塔法。 (chéng zi hé jú zi zhǔ yào zhòng zhí zài lián kē lán hé ā sī tā fǎ)	Portağal və naringi, əsasən, Lənkəranda, Astarada yetişir.
沙新，你 <u>在</u> 哪里长大的？ (shā xīn, nǐ zài nǎ lǐ zhǎng dà de)	Şahin, sən harada böyümüsən?
这些产品 <u>在</u> 中国制造。 (zhè xiē chǎn pǐn zài zhōng guó zhì zào)	Bu məhsullar Çində istehsal olunur.

Qeyd: Nümunələrdən göründüyü kimi, Çin dilində **在** (*zai*) ön sözünün cümlədə yeri sərbəstdir. Müəyyən qaydalara görə, **在** (*zai*) ön sözü cümlənin müxtəlif yerində işlənə bilər, yəni feildən sonra da, əvvəl də işlənir.

Çin dilində ön sözlər çox deyil, amma cümlədə müxtəlif mənalara ifadə edərək tez-tez işlənir [7 , s. 834]. Çin dilində **于** (*yu*) ön sözü yönlük, yerlik və çıxışlıq halı bildirir. Nümunələr :

	Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
于 (<i>yu</i>) ön sözü yönlü k halı ifadə edir.	比赛的形势现在有利于对方。 (bǐ sài de xíng shì xiàn zài yǒu lì yú duì fāng)	Yarışın hazırkı vəziyyəti rəqibə daha əlverişlidir.
	扎乌尔致力于环境保护工作。 (zhā wū ěr yī zhì zhì lì yú huán jìng bǎo hù gōng zuò)	Zaur ətraf mühitin mühafizəsi işinə nəzarət etməyə çalışır.
	泰勒曼作为一名警察，他始终忠于职守，保护着社区的安全。 (tài lè mǎn zuò wéi yī míng jǐng chá, tā shǐ zhōng zhōng yú zhí shǒu, bǎo hù zhe shè qū de ān quán)	Telman polis kimi hər zaman öz vəzifəsinə sadıq qalır

		cəmiyyətin təhlükəsizliyini qoruyur.
于 (yu) ön sözü yerlik halı ifadə edir.	Yerlik halı ifadə edir. 中华人民共和国成立于1949年。 (zhōng huá rén mín gòng hé guó chéng lì yú yī jiǔ sì jiǔ nián)	Çin Xalq Respublikası 1949-cu ildə quruldu.
	阿塞拜疆前总统盖达尔·阿利耶夫生于1923年。 (ā sài bài jiāng qián zǒng tǒng gài dá ěr · ā lì yē fū shēng yú yī jiǔ èr sān nián)	Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidenti Heydər Əliyev 1923-cü ildə anadan olub.
	埃尔贡就读于哈扎尔大学阿塞拜疆语专业。 (āi ěr gòng jiù dú yú hā zhā ěr dà xué ā sài bài jiāng yǔ zhuān yè)	Elgün Xəzər Universitetində Azərbaycan dili ixtisası üzrə təhsil alır.
	这些美味的巧克力产于当地的可可种植园。 (zhè xiē měi wèi de qiǎo kè lì chǎn yú dāng dì de kě kě zhòng zhí yuán)	Bu dadlı şokoladlar yerli kakao plantasiyaların da istehsal olunur.
于 (yu) ön sözü çığışlıq halı ifadə edir.	米拉伊不满足于他事业的现状。 (mǐ lā yī bù mǎn zú yú tā shì yè de xiàn zhuàng)	Milay karyerasının indiki vəziyyətindən razı deyil.
	库拉河发源于哪里？ (kù lā hé fā yuán yú nǎ lǐ)	Kür çayının mənbəyi haradan başlayır ?

Çığışlıq hal: İsmnin çığışlıq halı iş, hal, hərəkət və hadisənin çığış, başlanğıc nöqtəsini bildirir, subyektin hər hansı bir obyektədən uzaqlaşdığını göstərir (4, s.82). Azərbaycan dilində çığışlıq hal *-dan,-dən* şəkilçisi ilə düzəlir. *kimdən? nədən? haradan? nə zamandan?* suallarına cavab verir [4, s. 82]. Məsələn:

- (1) Emilya özündən (*kimdən?*) çox razıdır.
- (2) Mən Çingizdən (*kimdən?*) incimişəm.
- (3) Orxan sinif yoldaşlarından (*kimdən?*) ayrıldı.
- (4) Ülkər kağızdan (*nədən?*) heyvan fiquru düzəltdi.
- (5) Susuzluqdan (*nədən?*) yandım.
- (6) Çində bu yeməkdən (*nədən?*) bişirirlər.
- (7) Əli hər gün kömpüterdən (*nədən?*) istifadə edir.
- (8) Kənddən (*haradan?*) şəhərə axın çoxdur.
- (9) Çindən (*haradan?*) sənə nə alım?
- (10) Keçən ay Türkiyədən (*haradan?*) bizə qonaqlar gəlmişdilər.
- (11) Bakıdan (*haradan?*) qatar səhər saat 7:32-də yola düşdü.
- (12) Azərbaycanda 8 Mart bayramı 1917-ci ildən (*nə zamandan?*)

mütəmadi qeyd edilir.

Çıxışlıq hallı sözlər **başqa, özgə, qeyri, savayı, əlavə, bəri, qabaq, ötrü** və s. qoşmalarla işlənərək müxtəlif mənalar ifadə edir.

1. **Başqa, özgə, qeyri, savayı** qoşmaları çıxışlıq halda olan sözün mənaca istisna təşkil etməsinə, başqalarından ayrılmasına, seçilməsinə səbəb olur [4, s. 83]. Məsələn:

- (1) Şərifin sirrini Gülçindən başqa, heç kim bilmirdi.
- (2) Bizdə atamdan savayı heç kim kişniş yemir.
- (3) Gövhərdən qeyri imtahana heç kəs hazır deyil.
- (4) Səndən özgə heç kim məni başa düşmür.

2. **Bəri, əvvəl, sonra, qabaq** qoşmaları çıxışlıq halda olan sözlərlə birlikdə işlənəndə zaman mənasını bildirir. Bu nümunələrin hamısı "**nə zaman?**" sualına cavab verir.

- (1) Dünəndən bəri dostumdan xəbərim yoxdur.
- (2) Mən Sevda xala ilə 2022-ci ildən bəri görüşməmişəm.
- (3) Spirtli içki qəbul etdikdən sonra anam özünü pis hiss etdi.
- (4) Daş dövründən sonra Tünc dövrü meydana gəldi.
- (5) Tədbirdə mən Vaqifdən əvvəl çıxış etdim.
- (6) Bu dərman yeməkdən qabaq qəbul edilməlidir.
- (7) Sən Bakıya getdikdən sonra mən o restorana getməmişəm.
- (8) O vaxtdan bəri Yeganə ilə danışmamışam.

Azərbaycan dilində çıxışlıq hal müqayisə mənasını da ifadə edir. Məsələn:

- (1) Ulduz Leyladan arıqdır.
- (2) Alma qarpızdan ucuzdur.
- (3) Elmar Çin dilini Aqıldən yaxşı bilir.

Çıxışlıq halın şəkilçisi bəzən yiyəlik hal məqamında işlənir [4, s. 82], seçilmə, bütövlə hissənin münasibəti məzmununu bildirir [3, s. 56]. Məsələn:

- (1) Sinif yoldaşlarımdan ikisi əlaçdır.
- (2) Şimpanze ən ağıllı heyvanlardan biridir.
- (3) Uşaqlardan beşi bu yarışda qalib gəldi.

Çin dilində çıxışlıq halı ifadə etmək üçün 自 (zi), 从 (cong), 于 (yu) ön sözlərindən istifadə olunur.

1. 自 (zi) ön sözü

1.1 自 (zi) ön sözü hərəkətin başlanğıc yerini və yaxud çıxış nöqtəsini bildirir [6, s. 694].

自 (zi) ön sözü feildən əvvəl işlənə bilir [6, s. 694]. Məsələn:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
本次列车自北京开往成都。 (bēn cì liè chē zì běi jīng kāi wǎng chéng dū)	Bu qatar Pekindən Çenqduya gedir.
稿件自全国各地纷纷寄来。 (gǎo jiàn zì quán guó gè dì fēn fēn jì lái)	Əlyazmalar ölkənin hər yerindən göndərilib.

自 (zi) ön sözü feildən sonra da işlənə bilir [6, s. 694]. Məsələn.:

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
这位年轻人来自农村。 (zhè wèi nián qīng rén lái zì nóng cūn)	Bu gənc kənddən gəlib.
我们班同学来自中国不同的省份。 (wǒ men bān tóng xué lái zì zhōng guó bù tóng de shěng fèn)	Sınıf yoldaşlarımız Çinin müxtəlif əyalətlərindən gəlirlər.
这首诗选自诗歌《蕾莉与马杰农》。 (zhè shǒu shī xuǎn zì shī gē 《lěi lì yǔ mǎ jié nóng》)	Bu şeir “Leyli və Məcnun” poemasından seçilib.
这个例子引自诗歌《七美人》。 (zhè gè lì zì yǐn zì shī gē 《qī měi rén》)	Bu nümunə “Yeddi gözəl” poemasından götürülüb.
这条俗语摘自《先祖阔尔库特》。 (zhè tiáo sù yǔ zhāi zì 《xiān zǔ kuò ěr kù tè》)	Bu atalar sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”dandır.
这幅画作出自一位著名艺术家之手。 (zhè fú huà zuò chū zì yī wèi zhù míng yì shù jiā zhī shǒu)	Bu rəsm məşhur bir rəssam tərəfindən çəkilmişdir.

1.2 自 (zì) ön sözü vaxtın başlanğıcını bildirir [6, s. 694]. Bu vaxt 自 (zì) ön sözü isim, feil və s. ilə birlikdə işlənir [6, s. 694].

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
自去年十月起，赛曼德每天早晨跑步半小时。 (zì qù nián shí yuè qǐ, sài màn dé měi tiān zǎo chéng pǎo bù bàn xiǎo shí)	Səməd ötən ilin oktyabrından hər səhər yarım saat qaçır.
图书馆每天自早上8点开到晚上10点。 (tú shū guǎn měi tiān zì zǎo shàng bā diǎn kāi dào wǎn shàng shí diǎn)	Kitabxana hər gün səhər səkkizdən axşam ona qədər işləyir.
瑟文兹自小就喜欢跳舞。 (sè wén zī zì xiǎo jiù xǐ huān tiào wǔ)	Sevinc uşaqlıqdan rəqs etməyi sevir.

2. 从 (cóng) ön sözü

2.1 从 (cóng) ön sözü başlanğıc nöqtəsini bildirir və yer, məkan bildirən sözlə işlənir [6, s. 130].

A) 从 (cóng) ön sözü məkan, mənbə bildirir [6, s. 130].

南美洲的安第斯山脉从南向北延伸。 (nán měi zhōu de ān dì sī shān mài cóng nán xiàng běi yán shēn)	Cənubi Amerikadakı And dağları cənubdan şimala doğru uzanır.
瓦西夫刚从黑尔达兰回来。 (wǎ xī fū gāng cóng hēi ěr dá lán huí lái)	Vasif Xırdalandan təzəcə qayıtdı.
第一排从左起第二人是拉希姆。 (dì yī pái cóng zuǒ qǐ dì èr rén shì lā xī mǔ)	Birinci sırada soldan ikinci adam Rasimdir.
侯赛因从石油公司的实习中学习了太多。 (hóu sài yīn cóng shí yóu gōng sī de shí xí zhōng xué xí le hěn duō)	Hüseyn neft şirkətində aparılan təcrübədən çox şey öyrəndi.
你从这儿直走两百米会到达医院。 (nǐ cóng zhè ér zhí zǒu liǎng bǎi mǐ huì dào dá yī yuàn)	Buradan iki yüz metr düz get və xəstəxanaya çatacaqsan.
他们从超市购买了蔬菜和水果。 (tā men cóng chāo shì gòu mǎi le shū cài hé shuǐ guǒ)	Onlar marketdən meyvə və tərəvəz aldılar.
孩子们从学校回家后，开始做作业。 (hái zi men cóng xué xiào huí jiā hòu , kāi shǐ zuò zuò yè)	Uşaqlar məktəbdən evə qayıtdıqdan sonra ev tapşırıqlarını yazmağa başladılar.

B) 从 (cong) ön sözü zaman bildirir [6, s. 130].

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
阿扎尔从早到晚都在家里学习。 (ā zhā ěr cóng zǎo dào wǎn dōu zài jiā lǐ xué xí)	Azər səhərdən axşama qədər evdə dərs oxuyur.
伊斯玛尔发誓说从今以后再也不会工作迟到了。 (yī sī mǎ ěr fā shì shuō cóng jīn yǐ hòu zài yě bù huì gōng zuò chí dào le)	İsmayıl söz verdi ki, bu gündən etibarən bir daha işə gecikməyəcək.
从古到今，中华文明一直在不断发展。 (cóng gǔ dào jīn , zhōng huá wén míng yī zhí zài bù duàn fā zhǎn)	Qədim dövrlərdən bu günə qədər Çin sivilizasiyası davamlı olaraq inkişaf edir.
从一年级到十一年级，我姐姐一直成绩很好。 (cóng yī nián jí dào shí yī nián jí , wǒ jiě jiě yī zhí chéng jì hěn hǎo)	Bacım birinci sinifdən on birinci sinfə qədər çox yaxşı oxuyub.

C) 从 (cong) ön sözü əhatə dairəsini bildirir [6, s. 130].

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
从学术谈到日常，我们讨论了不同的话题。 (cóng xué shù tán dào rì cháng , wǒ men tāo lùn le bù tóng de huà tí)	Elmi mövzudan məişət mövzusuna qədər müxtəlif məsələləri müzakirə etdik.
从小孩到夫人都参加了这场活动。 (cóng xiǎo hái dào dà rén dōu cān jiā le zhè chǎng huó dòng)	Bu tədbirdə uşaqdan böyüyə hər kəs iştirak edirdi.
这部电影从头到尾都充满了趣味。 (zhè bù diàn yǐng cóng tóu dào wěi dōu chōng mǎn le qù wèi)	Bu film əvvəldən axıra qədər gülməli əhvalatlarla zəngindir.

D) 从 (cong) ön sözü inkişaf, dəyişmə bildirir [6, s. 130].

Çin dilində və onun tələffüzü	Azərbaycan dilində tərcüməsi
这个城市发生了很大变化，从一个小镇变为了商业中心。 (zhè gè chéng shì fā shēng le hěn dà biàn huà, cóng yī gè xiǎo zhèn biàn wéi le shāng yè zhōng xīn)	Bu qəsəbədə çox dəyişikliklər baş verib, kiçik bir qəsəbədən böyük ticarət mərkəzinə çevrilib.
她通过努力，成功地从业余变成了专业的足球运动员。	O, çox çalışmaqla həvəskar

(tā tōng guò nǔ lì , chéng gōng de cóng yè yú biàn chéng le zhuān yè de zú qiú yùn dòng yuán)	futbolçudan peşəkar futbolçuya çevrildi.
根据达尔文的说法，从猿到人的进化过程漫长而复杂。 (cóng yuán dào rén de jìn huà guò chéng màn cháng ér fù zá)	Darvinə görə, meymunlardan insanlara təkamül prosesi uzun və mürəkkəbdir.

Qeyd: Nümunələrdə aydın olur ki, *ㄨ* (*cong*) ön sözü məkan, zaman, əhatə dairəsi, inkişaf və dəyişmə bildirir. *ㄨ* (*cong*) ön sözü Azərbaycan dilinə həmişə çıxışlıq hal kimi tərcümə olunur.

Qeyd etmək istəyirik ki, tarixən Azərbaycan dilində hallar bir-birinin əvəzinə işlənmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili üzərindəki müşahidələr göstərir ki, burada hallar bir-birinin əvəz etmişdir [1, s. 117].

1. Yönlük halının yerlik hal (*-da, -də*) ilə əvəz olunması [1, s. 117]. Gəl, bu ağac dibində enələm, yeyələm, -dedi [1, s. 117].

2. Yönlük hal təsirlik halın yerində işlənmişdir: Qonşularına (qonşularını) çağırar ki, Yetər! Zəlihə! Zübeydə! [KDQ, s. 23]; Qazan kafərə çağırub söyləmiş, görələm, xanım, nə söyləmiş. [1, s. 117]

3. Yerlik hal çıxışlıq hal mənasında işlənmişdir: - Atından endi, çobanıq əllərin çözdü. Alnında bir öpdü. [KDQ, s. 23] Bu nümunədə alnında “ alnından” mənasında işlənmişdir.

4. Çıxışlıq hal yönlük hal mövqeyində: Av avlayu gəzərkən ögindən bir yaralı keyik çıxdı. [KDQ, s.105] Bu nümunədə ögindən “qabağına” işlənmişdir.

Bu cür əvəzlənmələr Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində indi də qalmaqdadır [2, s. 206].

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. (2018). “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qrammatik tədqiqi (fonetik; morfoloji və sintaktik təhlil). Bakı: Elm, 492 s.
2. Əzizxan Tanrıverdi. (2017). Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Elm və təhsil, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş nəşri, 538 s.
3. Hüseynzadə, M. (2007). Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfolojiya. Bakı: Şərqi-Qərb, 280 s.
4. Kazımov, Q.Ş. (2010). Müasir Azərbaycan dili. Morfolojiya. Bakı: Nurlan, 400 s.

5. Huang, B.R., Liao X.D. (2017). xiàn dài hàn yǔ (zēng dìng liù bǎn) xià cè[M]. běi jīng: gāo děng jiào yù chū bǎn shè.
6. Lǚ,S.X. (1999). xiàn dài hàn yǔ bā bǎi cí (zēng dìng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yàn shū guǎn, 760 s.
7. LIU,Y.H. (2001). shí yòng xiàn dài hàn yǔ yǔ fǎ (zēng dìng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yàn shū guǎn, 1005 s.

YUXUAN TANG

CASE CATEGORY IN AZERBAIJANI AND ITS EXPRESSION MEANS IN CHINESE

Summary

One of the main categories of nouns in Azerbaijani language is the case category. The cases of the noun are: nominative, possessive, dative, accusative, locative and ablative case. As Chinese is a root language, there is no grammatical category in this language and there is no concept of case, but the case category has means of expression.

The case category in Azerbaijani and its means of expression in Chinese are presented to Azerbaijani readers in this article.

There is no morphological sign of the nominative case in Azerbaijani and nominative words are used without any sign in Chinese.

The definite possessive case is formed with the affix *-in, -in, -un, -ün* in Azerbaijani, and the particle *的 (de)* is used to express the definite possessive case in Chinese.

The dative case is formed with the affix *-a, -ə* in Azerbaijani, and the prepositions *向 (xiang), 往 (wang), 朝 (chao)* are used to express it in Chinese. In addition, a preposition is not used when a sentence is formed with the directional verb in Chinese.

The definite accusative case is formed with the affix *-ı, -i, -u, -ü* in Azerbaijani, and the preposition *把 (ba)* is used to express it in Chinese.

The affix *-da, -də* is used to form the locative case in Azerbaijani, and the prepositions *在 (zai), 于 (yu)* etc. are used to express it in Chinese.

The ablative case is formed with the affix *-dan, -dən* in Azerbaijani, and the prepositions *自 (zi), 从 (cong), 于 (yu)* is used to express it in Chinese.

There are not many prepositions in Chinese, but they are often used in a sentence to express different meanings. For example, in Chinese, the preposition 于 (*yu*) indicates direction, location and accessibility.

It should be noted that there are not many prepositions in Chinese, but they are often in use in a sentence. And some prepositions can express a number of meanings in the same word. For example, the preposition 于 (*yu*) can express dative, locative and ablative case in Chinese.

Keywords: Chinese, case, the case category, preposition, means of expression

Rəyçi: fil.ü.f.d. Reyhan Mədətova

NƏTİCƏ

Azərbaycan dilində ismin əsas kateqoriyalarından biri hal kateqoriyasıdır. İsmın hal adları sıra ilə bunlardır: adlıq, yiyəlik, yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq hal. Çin dili isə kök dil olduğuna görə bu dildə qrammatik kateqoriya yoxdur və hal anlayışı da yoxdur, amma hal kateqoriyasının ifadə vasitələri var.

1. Azərbaycan dilində adlıq halın heç bir morfoloji əlaməti yoxdur. Çin dilində də adlıq hallı sözlər heç bir əlamət olmadan işlənir. Məsələn: 书 (shū) “kitab”, 人 (rén) “insan”, 学生 (xué shēng) “tələbə”, 土地 (tǔ dì) “torpaq”, 乌鸦 (wū yā) “qarğa”.

2. Azərbaycan dilində müəyyən yiyəlik hal **-ın, -in, -un, -ün** şəkilçisi ilə düzəlidir. Çin dilində yiyəlik hal olmasa da, yiyəlik hal bildirən 的 (de) hissəciyindən istifadə edilir. Çin dilində 的 (de) hissəciyinin istifadə edilib-edilməməsi bir neçə amillərdən asılıdır. Məsələn: yiyəlik bildirən söz və mənsub olan söz arasındakı əlaqə, sözlərin mənasının düzgün və aydın çatdırılması məsələsi, heca məsələsi və s. Azərbaycan dilində yiyəlik hal və Çin dilində onun ifadə vasitəsi - 的 (de) hissəciyi arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər mövcuddur.

3. Azərbaycan dilində III növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi müəyyən yiyəlik halda olur. Məsələn: kitabın səhifəsi, şagirdin gündəliyi, çiçəyin ətri, otağın rəngi, şəhərin mənzərəsi və s. Azərbaycan dilində sintaktik təhlili zamanı 3-cü növ t.s.b bölünmür, amma arasına söz əlavə edilə bilər. Çin dilində də biz buna rast gəlirik.

Azərbaycan dilində II növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi qeyri-müəyyən yiyəlik halda olur. Məsələn: sinif otağı, məktəb həyatı, tələbəlik illəri və s. Azərbaycan dilində II növ təyini söz birləşmələri bölünmür və arasına söz əlavə edilə bilmir. Çin dilində də eyni vəziyyətdir.

Azərbaycan dilində yiyəlik halda olan ismə yenidən hal şəkilçisi artırmaq olmaz, lakin mənsubiyyət şəkilçili sözlər bütün hallar üzrə dəyişə bilər (Kazımov, 2010: 68). Çin dilində də elədir.

4. Çin dilində Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, bir neçə yiyəlik-mənsubluq strukturu ardıcıl gəldikdə yiyəlik halın şəkilçisi yalnız sonuncu sözdən əvvəlki sözə qoşulur.

5. Azərbaycan dilində yönlük hal **-a, -ə** şəkilçisi ilə düzəlidir. Çin dilində isə yönlük halı ifadə etmək üçün 向 (xiang), 往 (wang), 朝 (chao) ön sözlərindən istifadə olunur. Bundan

başqa, Çin dilində feilin bir neçə növü var. Onlardan biri də istiqamətverici növdür. Feilin istiqamətverici növü ilə cümlə qurduqda ismin yönlük halını ifadə etmək üçün xüsusi bir ön sözdən istifadə edilmir.

6. Azərbaycan dilində müəyyən təsirlik hal **-i, -i, -u, -ü** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə müəyyən təsirlik halı ifadə etmək üçün **把 (ba)** ön sözündən istifadə edilir. **把 (ba)** ön sözündən sonra gələn isim daha çox sonrakı feilin obyektidir, yəni həmin isim, adətən, təsirlik halda işlənir. Əgər söz qeyri-müəyyən təsirlik halı ifadə edirsə, **把 (ba)** ön sözündən istifadə olunmur.

7. Azərbaycan dilində yerlik hal **-da, -də** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə yerlik halı bildirmək üçün **在 (zai)**, **于 (yu)** və s. ön sözlərindən istifadə olunur.

8. Azərbaycan dilində çıxışlıq hal: **-dan,-dən** şəkilçisi ilə düzəlir. Çin dilində isə çıxışlıq halı ifadə etmək üçün **自 (zi)**, **从 (cong)**, **于(yu)** ön sözlərindən istifadə edilir.

9. Qeyd etmək lazımdır ki, Çin dilində ön sözlər çox deyil, amma cümlədə müxtəlif mənalar ifadə edərək tez-tez işlənir. Məsələn, Çin dilində **于 (yu)** ön sözü yönlük, yerlik və çıxışlıq halı bildirir.

TÖHFƏ

Çin və Azərbaycan arasındakı dostluq əlaqəsi uzun tarixə malikdir və qarşılıqlı xalq dostluğu mübadiləsi 2000 il əvvəl qədim İpək Yolu dövrünə gedib çıxır. "Bir Kəmərlər Bir Yol" təşəbbüsünün üzrə yerləşən bir önəmli ölkə kimi Azərbaycan onu dəstəkləyən və iştirak edən ilk ölkələrdən biridir və "Çin ilə əlaqələrin inkişafını diplomatik prioritetlərdən biri kimi qəbul edir".

"Bir Kəmərlər Bir Yol" təşəbbüsü təkcə inkişaf və tərəqqi yolu deyil, həm də sivilizasiyanın inteqrasiya yoludur. "Bir Kəmərlər Bir Yol" təşəbbüsünün irəli sürülməsindən bəri Çin və Azərbaycan insanların arasında ünsiyyət kanalları şaxələnib, mədəni qarşılıqlı öyrənmə və turizm əməkdaşlığı sahəsində mübadilələr getdikcə tez və rəngarəng olub. Hər iki tərəf humanitar və sosial elmlər sahələrində mübadilələr getdikcə sıx olur.

İstər Azərbaycan dilində, istərsə də Çin dilində yazılan Azərbaycan dili ilə Çin dili arasında müqayisəli linqvistik tədqiqat çox azdır. Bu məqalələr bu sahənin zənginləşməsinə xidmət edir.

Bu tədqiqat orijinal, yeni və aktualdır, və əcnəbi dilin öyrədilməsinə kömək edəcək:

(1) Çin dilini öyrənən Azərbaycanlı getdikcə çoxalır. 2011-ci ildə Anxoy Universiteti və Bakı Dövlət Universitetinin qarşılıqlı anlaşması nəticəsində Şərqsünəslıq fakültəsi əsasında Konfutsi İnstitutu yaradılıb. Sonra Xəzər Universitetinin, Azərbaycan Dillər Universitetinin tərkibində də bu institutun filialları təşkil edilib.

(2) Pekin Xarici Dillər Universitetində Asiya fakültəsinin Azərbaycan dili ixtisası tədris olunmağa başladı. 2018-ci ildə 9 tələbə Azərbaycan dili ixtisasından bakalavr dərəcəsinə bitirdi və təkcə 2023-cü ilin nəticələrinə əsasən PXDU-nə Azərbaycan dili ixtisasına 12 tələbə qəbul olub.

(3) Nümunə olaraq yiyəlik halını götürək. Çin dilini öyrənən Azərbaycanlılar üçün *de* hissəciyinin istifadə edilməsi-edilməməsi vacib və çətin sualdır. Azərbaycan dilini öyrənən Çinlilər üçün ismin hallanması bir əhəmiyyətli mövzudur. Məsələn, Azərbaycan dilində müəyyən yiyəlik hal nə vaxt işlənir, qeyri-müəyyən yiyəlik hal nə vaxt işlənir? Qaydalar niyə belədir? Məntiq necə gedir? Tələbələr əcnəbi dili öyrənəndə həmişə ana dilinin inteqrasiyasına məruz qalır.

Tədqiqatımız "Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri" başlığı altında çalışır. Tezis "Azərbaycan dilindəki yiyəlik halın Çin dilində ifadə vasitəsi",

“Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri” kimi iki elmi məqaləni əhatə edir. Məqalələrin hər birinin məzmun tərkibi tezis mövzusu ilə üst-üstə düşür. Birinci məqalədə Azərbaycan dilindəki yiyəlik halın Çin dilində ifadə vasitəsi araşdırılmışdır. İkinci məqalədə Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri tədqiq edilir.

TÖVSIYƏ

İstər Azərbaycan dilində, istərsə də Çin dilində yazılan Azərbaycan dili ilə Çin dili arasında müqayisəli linqvistik tədqiqat çox azdır. Təklifimiz isə ondan ibarətdir ki, “Azərbaycan dili və Çin dilinin müqayisəli tədqiqi” başlığı altında “Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun Çin dilində ifadə vasitələri” mövzusu kifayət qədər aktualdır və bundan sonra araşdırılmalıdır. Biz bunu tam araşdırmamışıq və araşdırılmadığı məqam qalıb. Məsələn, Çin dilində 𠄎 (*yu*) ön sözü yönlük, yerlik və çıxışlıq halı bildirir. Bəs nə vaxt yönlük, nə vaxt yerlik, nə vaxt çıxışlıq halı ifadə edir? Müəyyən qayda var? Çin dilini öyrənən Azərbaycanlılar üçün məsləhət verə bilərik?

Təbii ki, “Təvsiyə” bölməsində qeyd olunan bütün bu məlumat və təkliflər nəzəri tədqiqata və müşahidələrə dayanır. Əslində isə, xüsusi bir fundamental tədqiqatın mövzudur. Müdafiəyə təqdim etdiyim mövzunun həcmi buna imkan vermədiyi üçün hal-hazırda əlavə olaraq çalışdığım layihəmi buraya əlavə edə bilmirik. Gələcək tədqiqatlarda bu barədə məqalələr çap olunacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. (2018). “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qrammatik tədqiqi (fonetik; morfoloji və sintaktik təhlil). Bakı: Elm, 492 s.
2. Əzizxan Tanrıverdi. (2017). Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Elm və təhsil, təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş nəşri, 538 s.
3. Hüseynzadə, M. (2007). Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 280 s.
4. Kazımov, Q.Ş. (2010). Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı: Nurlan, 400 s.
5. Ajiakbar, M. (2012). hàn yǔ hé wéi wú ěr yǔ míng cí xìng dìng zhōng duǎn yǔ jié gòu xíng shì duì bǐ fēn xī[J]. xīn jiāng jiào yù xué yuàn xué bào. № 1(28), s. 79-85.
6. Běi jīng dà xué zhōng wén xì xiàn dài hàn yǔ jiào yán shì. (2012). xiàn dài hàn yǔ (zēng dìng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yìn shū guǎn.
7. Dralle, A. (2018). wài jiào shè ā sāi bài jiāng yǔ yīng yǔ hàn yǔ tú jiě cí diǎn[M]. shàng hǎi: shàng hǎi wài yǔ jiào yù chū bǎn shè.
8. Huang, B.R., Liao X.D. (2017). xiàn dài hàn yǔ (zēng dìng liù bǎn) xià cè[M]. běi jīng: gāo děng jiàoyù chū bǎn shè.
9. Lei, R., Guo, X.H. (2015). yīng hàn yǔ kě ràng dù jí bù kě ràng dù líng shǔ jié gòu de rèn zhī jiě shì[J]. hú běi dà xué xué bào (zhé xué shè huì kē xué bǎn). № 6(42), s.128-132. DOI:10.13793/j.cnki.42-1020/c.2015.06.022.9.
10. LIU, Y.H. (2001). shí yòng xiàn dài hàn yǔ yǔ fǎ (zēng dìng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yìn shū guǎn, 1005 s.
11. Lǚ, S.X. (1999). xiàn dài hàn yǔ bā bǎi cí (zēng dìng běn)[M]. běi jīng: shāng wù yìn shū guǎn.
12. Si, F.Z. (2014) “zhào běn shān de yé ye” hé “zhào běn shān de mào zi”- màn tán hàn yǔ zhōng de liǎng zhǒng líng shǔ jié gòu[J]. yǔ yán jiào xué yǔ yán jiū, № 2, s.43-51.
13. Xu, Y.C. (2011). bǎn kuài, tū xiǎn yǔ “de” zì de yǐn xiàn [J]. yǔ yán jiào xué yǔ yán jiū, № 6, s.76- 82.
14. Xu, Y.C.(2012). “de” zì yǐn xiàn de zhì yuē yīn sù[J]. xiū cí xué xí, № 2, s.33-34. DOI:10.16027/j.cnki.cn31-2043/h.2003.02.018.

15. Yang, Y.L. (2011). guó jì hàn yǔ jiào shī yǔ fǎ jiào xué shǒu cè[M]. běi jīng: gāo děng jiào yù chū bǎn shè.